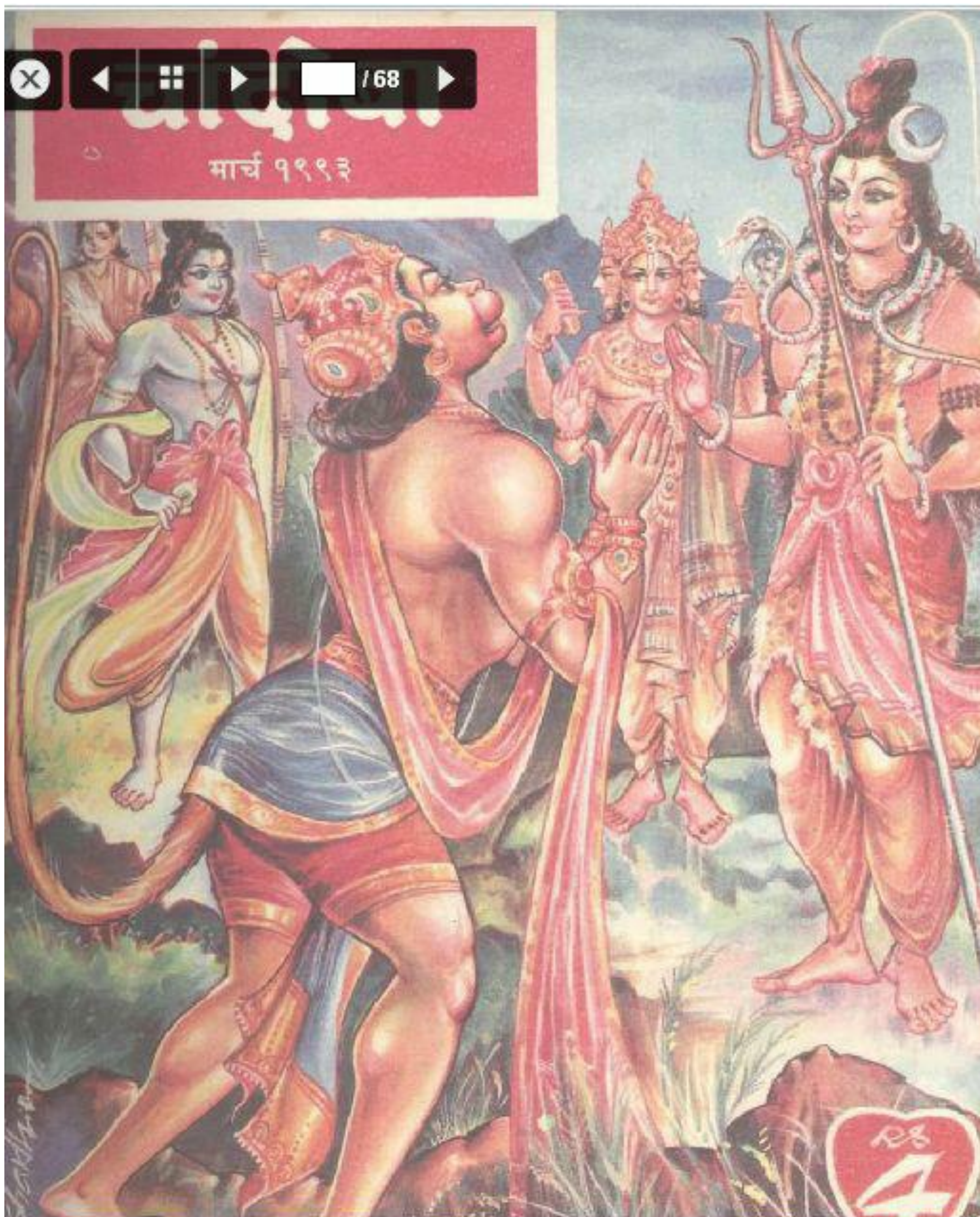

/68
मार्च १९९३
रु
4

चन्दामामाला राष्ट्रीय पुरस्कार

ता. २७ डिसेंबर रोजी एका शानदार समारंभात इचलकरंजी (महाराष्ट्र) येथील एफ्. आय्. ई. फाउंडेशनने तुमच्या आवडत्या मासिकाचा एक ढाल व २५००० रु.चा चेक असा राष्ट्रीय पुरस्कार देऊन गौरव केला याहून अधिक उत्तम नव-वर्षाची भेट काय होऊ शकेल?

मासिकाला दिलेल्या मानपत्रात म्हटले आहे:

"दरमहा प्रकाशित होणारे मासिक चंदामामा सर्व बालक व पालक यांना इतके आवडते की ते त्यांच्या घराचे व जीवनांचे एक अविभाज्य अंग बनून गेले आहे. एकाद्या उदात्त कल्पनेने चालवलेल्या व अभिनव स्वरूपात प्रस्तुत होणाऱ्या, मुलांच्या व पालकांच्या आशा-आकांक्षा यांची पूर्ति करणाऱ्या मासिकाची कल्पना कै. श्री चक्रपाणी यांनी केली. सध्याचे प्रबंध संपादक श्री बी. नागी रेड्डी यांनी मिशनरी उत्साहाने सन १९४७ मध्ये ही कल्पना उचलून धरली आणि आज चन्दामामा १२ बिभिन्न भाषातून प्रकाशित होत आहे. काही भाषांतून प्रसिद्ध होणारे अंधांचे संस्करण वेगळे.

चंदामामाने मुले व माता यांची बहुरंगी सेवा करीत असताना हजारो गोष्टी, धारावाहिक कथा, महाकाव्ये व पुराणे यातील गोष्टी, लोक-कथा व चरित्रे प्रकाशित केली. मुले देशाच्या कोणत्या ही प्रदेशातील असोत, त्यांची मातृभाषा कोणती ही असो, ती एकच आहेत; व त्यांच्या आशा-आकांक्षा या एकच असतात. प्रचंड विविधतेने भरलेल्या आपल्या या देशातील जीवनात बालकांच्या विचार व कल्पना यांच्या ऐक्या द्वारे राष्ट्रीय एकात्मता साधता येईल असा या मासिकाला दृढ विश्वास वाटतो."

गेल्या साडे चार दशकात आपल्या उपलब्धीबाबत जे आम्ही अभिमानाने सांगत आलो तेच एफ्. आय्.ई. फाउंडेशनने आपल्या मानपत्रात म्हटले आहे. फाउंडेशनच्या या उद्गारांबाबत आपली कृतज्ञता व्यक्त करण्यासाठी शब्द तोकडे पडतील. विज्ञान व तंत्र-ज्ञान, इंजिनियरिंग, व्यापार प्रबंध, कला, संस्कृति, मानव-विज्ञान, कृषि व क्रीडा या क्षेत्रात विशेष कार्य केलेल्यांचा गौरव फाउंडेशन गेली दोन दशके सतत करीत आहे. राष्ट्रीय एकात्मतेला उत्तेजन देण्यासाठी आपापल्या क्षेत्रात ज्या व्यक्ति विशेष कार्य करीत आहेत त्यांना प्रकाशात आणण्याचे काम फाउंडेशनने केले आहे.

आमचे प्रशंसक, प्रेमी व हितचिंतक यांच्या आनंदात आम्ही ही सहभागी आहोत.

बी. विश्वनाथ रेड्डी,
चन्दामामा प्रकाशनासाठी

चीन मधील परिवर्तन

सोविएट रशियातील कम्यूनिस्ट सरकारचे पतन आणि सन १९९१ मधील यु.एस्.एस्.आर्. मध्ये झालेल्या घडामोडी यांचा चीन सारख्या कम्यूनिस्ट देशावर सुद्धा परिणाम होत आहे. चीन मध्ये ही काही बदल होत आहेत.

चीनच्या कम्यूनिस्ट पार्टीचे १४ वे राष्ट्रीय कॉंग्रेस अधिवेशन गेल्या आक्टोबर मध्ये झाले आणि त्यात समाजवादी व्यापारिक अर्थनीतीच्या (Socialist Market Economy) तत्त्वावर देशाच्या घटनेत काही सुधारात्मक बदल करण्यात आले. कसले ही विदेशी भांडवल, साधन अथवा तंत्रज्ञानाचा स्वीकार न करणारा देश असे आज पर्यंत चीनचे वर्णन केले जात असे, आता ते सर्व बदलेल. या राष्ट्रीय कॉंग्रेस अधिवेशनात अन्य देशांशी आर्थिक व तंत्रज्ञान-संबंधी देवाण-घेवाण नि सहकार करण्याचा चीनने निर्णय घेतला. दुसऱ्या शब्दाता सांगायचं म्हणजे चीनने अन्य देशांना, बाहेरील जगाला आपल्या देशात प्रवेश करण्यास मोकळीक दिली.

सडके जुने विचार आणि अर्थनीति यांमुळे देशाच्या आर्थिक प्रगतीत अडथळा येत आहे असे या अधिवेशनात प्रतिनिधींचे मत पडले. पार्टीच्या प्रमुख सचिवांनी २६०० शब्दांच्या आपल्या अहवालात असे सुचवले की जेव्हा जेव्हा आर्थिक स्वातंत्र्य दिलं गेलं, तेव्हा तेव्हा बरीच आर्थिक प्रगति घडून आली. या अहवालात असं ही नमूद केलं आहे की "सुधारणा ही एक प्रकारची क्रांति असते आणि उत्पादन-शक्तींना स्वातंत्र्य देणं हे तिचं ध्येय असतं."

कॉंग्रेसने जो निर्णय घेतला त्याला 'चीनची दुसरी क्रान्ति' समजून सर्वत्र त्याचे स्वागत केले गेले. सन १९४९ मध्ये जेव्हा माओ-त्से-तुंगच्या नेतृत्वाखाली कम्यूनिस्ट पार्टी सत्तारूढ झाली ती चीनची पहिली क्रान्ति होय. माओच्या मृत्यूनंतर त्याचा उजवा हात डेंग जियोपिंग जेव्हा प्रमुख बनला (सन १९७८) तेव्हा त्याने चीनच्या आधुनिकीकरणाचा व नवीन अर्थ-नीति अंमलात आणण्याचा प्रयत्न केला. सन १९८७ मध्ये पार्टीचे जे राष्ट्रीय कॉंग्रेस अधिवेशन झाले त्याचा तो अध्यक्ष होता. नंतर 'पॉलिट ब्यूरो' (सेंट्रल कमिटी) च्या कामातून तो निवृत्त झाला. यानंतर पार्टीचे कुठले ही अधिकार-पद त्याने भूषविले नाही.

आता डेंग जियोपिंगचे वय ८८ वर्षांचे आहे, तरी पण सेवा-निवृत्तीच्या काळात तो एक शांतिपूर्ण क्रान्ति करीत आहे. एक वर्षापूर्वी त्याने एका स्थिर व शीघ्र फलदायी अर्थ-नीतीचा प्रयोग सुरू केला. याला 'डेंगचा सिद्धांत' म्हटले जाते. हा सिद्धांत म्हणजे एक अति प्रगतिशील व सुस्थिर युगाचे एक स्वप्न आहे. अलीकडील राष्ट्रीय काँग्रेसच्या सर्व अधिवेशनातून डेंग-सिद्धांताला मान्यता देण्यात आली आहे.

आजच्या चीनी नेत्यांनी 'राष्ट्रीय काँग्रेस अधिवेशनात' भाग घेतला नाही. तरी पण शेवटच्या दिवशी पॉलिट ब्यूरोच्या सदस्यांना भेटण्यासाठी ते थोडा वेळ आले नि गेले. यांच्यातील बरेचसे पन्नास वर्षांहून अधिक वयाचे होते. डेंगने अशी आशा प्रकट केली आहे की त्याचा सिद्धांत यशस्वी बनविण्याचे काम तरुण पिढीचे त्याचे मित्रच करतील.

इसवी सन पूर्व १८ ते १२ या शतकात चीनवर शाँग वंशाचे राज्य होते. इसवी सन पूर्व तिसऱ्या शतकात चीन एक महान् साम्राज्य बनला. याच काळात सत्तेवर असलेल्या हात वंशी सम्राटांनी 'चीनची महान् भिंत' बांधली. या भिंतीची लांबी १४५० मैल व उंची २५ फुट होती. देशाच्या संरक्षणासाठी ही भिंत बांधली गेली होती. इसवी सनाच्या तिसऱ्या शतकात ङिन वंश इथे सत्तारूढ झाला. यानंतर क्रमाने तांग वंश (७ ते १० शतक), सांग वंश (१० ते १३ वे शतक) आणि ङिन वंश यांनी चीनवर राज्य केले. सन १९१२ पर्यंत ङिन वंश सत्तेवर होता, नंतर सन्-यत्-सेनने सर्व शासकांना दूर करून चीनच्या 'गणतंत्रा'ची स्थापना केली. त्यानंतर जनरल चँग-कै-शेक आणि त्याचे क्योमिनुतांग (नॅशनल पार्टी) हे सत्तारूढ झाले. १९३१ ते ४५ या काळातील दुसऱ्या महायुद्धात जपानने चीनच्या काही भागावर कब्जा केला, पण युद्धात जपानचा पराभव झाला आणि मग कम्यूनिस्टांनी सर्व चीन एका अमलाखाली आणला. १ ऑक्टोबर, १९४१ रोजी 'पीपल्स रिपाब्लिक ऑफ चायना'ची स्थापना झाली.

कर्जवसुली

सूर्यदेव सीतापुरला नव्यानेच आला होता. आधीच्या गावात गरजू लोकांना भरपूर व्याजाने लहानमोठ्या रकमा कर्जाऊ देऊन त्याने खूप पैसा कमावला होता. त्याच्या लोभीपणामुळे चिडून गावच्या काही तरुणांनी त्याला धमकी दिली होती की-यापुढे असे जास्त व्याज वसूल केले, तर ते त्याला चांगली अद्दल घडवतील. या धमकीमुळे भिऊन जाऊन आपली तेथील जमीन, घर वगैरे सर्व विकून टाकून सूर्यदेवने ते गावच सोडले व तो सीतापूरला आला.

सीतापूरला आल्यावरही सूर्यदेवची जुनी सवय काही सुटली नाही. त्याने लोकांना कर्ज तर दिले, पण ते वसूल करणे त्याला कठीण जाऊ लागले. त्याची अडचण जाणून शेजारच्या एका माणसाने त्याला सल्ला दिला की, "अशा परिस्थितीत तुला फक्त चन्दनपुरीतला सुमेधच मदत करू शकेल. तू जाऊन त्याची मदत माग."

सूर्यदेव लगेच चन्दनपुरीला गेला, अन् सुमेधला भेटला. सूर्यदेवने सुमेधला आपली अडचण सांगून मदत मागितली. सुमेधने सारी हकिकत नीट विचारून घेऊन त्याला सांगितले की, "मी एका आठवड्यातच सीतापूरला येईन."

दिल्या वचनाप्रमाणे सुमेध सीतापूरला आला आणि सूर्यदेवने त्याच्या रहाण्याची व्यवस्था आपल्या घरातच केली.

कर्ज घेऊनही पैसे परत न करणाऱ्या साऱ्या माणसांची नावे आणि पत्ते सूर्यदेवने सुमेधला सांगितले.

सुमेधने नीट चौकशी करून जाणून

घननीळ पुरोहित

घेतले की कर्ज घेणाऱ्या माणसांची आर्थिक परिस्थिति चांगली असून पैसे परत करणेही त्यांना शक्य आहे; परन्तु सूर्यदेव परगावचा माणूस असल्याने ते सर्वजण कर्जफेड टाळत आहेत.

दोन दिवसांनी सूर्यदेवला काय करायचे ते नीट सांगून सुमेध त्याला घेऊन सुंदरेश्वर नावाच्या ऋणकोकडे गेला; अन् स्वतः काही काम असल्याचा बहाणा करून बाहेर निघून गेला.

सूर्यदेवने सुन्दरेश्वरला बाहेर बोलावून आपल्या कर्जाबद्दल विचारले. सुन्दरेश्वर म्हणाला, "माझ्याजवळ पैसे जमले की देईन तुझे पैसे!"

परन्तु सूर्यदेव हटून बसला की, 'तू जोपर्यन्त माझे पैसे देत नाहीस, तोपर्यंत मी इथेच बसून रहाणार आहे.' तेथे माणसांची गर्दी जमा होऊ लागली. ते पाहून सुन्दरेश्वरला भीती वाटली की हे भांडण वाढायची लक्षणे दिसत आहेत, त्यामुळे सूर्यदेवला आत बोलावून घेऊन सुन्दरेश्वर म्हणाला, "मी तुझे पैसे व्याजासकट देऊन टाकीन. पण माझ्याकडे पैसा यायला हवा. खरंच विश्वास ठेव माझ्यावर."

"ठीक आहे. तुझे हे आत्ताचे शब्द तू गावच्या काही प्रतिष्ठित माणसांसमोर पुन्हा बोल. तरच मी आत्ता तुला सोडून देईन." सूर्यदेवने त्याला मार्ग सुचवला.

नाइलाजाने त्याने काही प्रतिष्ठित माणसांसमोर सूर्यदेवला पैसे परत करण्याबद्दल तसे वचन दिले.

इतक्यात एक माणूस तेथे आला अन् सुंदरेश्वरला म्हणाला, "माफ करा हं! शहरात काही दंगल चालू झाल्यामुळे मला वेळेवर रक्कम मिळाली नाही. पण तुमचा माणूस येऊन म्हणू लागला की माझ्याकडची रक्कम परत यायची वाट पहात आहात. मी आत्ताच तुमची रक्कम घेऊन आलो आहे. सूर्यदेवची रक्कम आता आपण आरामात त्याला देऊ शकाल." नाइलाजाने त्याने सूर्यदेवचे पैसे त्याला देऊन टाकले.

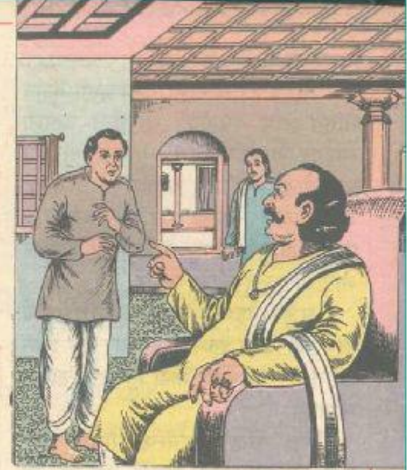
सुमेधने अगोदरच बातमी काढली होती की सुन्दरेश्वरने एका माणसाकरवी धान्याची पोती बाजारात पाठवून विकायची व्यवस्था केलेली आहे. त्याचा पत्ता काढून सुमेधने त्याला खोटेच सांगितले की–'सुन्दरेश्वरने मला तुमच्याकडे पाठवलंय!'

सूर्यदेवने चन्द्रस्वामी नावाच्या आणखी एका माणसाला कर्ज दिले होते. सुमेधने त्याच्या हालचालीवर पाळत ठेवली. चन्द्रस्वामी खूपदा गावातल्या एका मोठ्या महालात रहाणाऱ्या रामराजकडे जातो हे सुमेधच्या ध्यानात आले. सुमेधला खरी गोष्ट समजून चुकली.

रामराजचे गावात चांगले नाव होते. रामराजचा मुलगा आपले शिक्षण पुरे करून आता नोकरीच्या शोधात होता. रामराजच्या वशिल्याने आपल्या मुलाला दरबारात चिकटवून देण्याच्या प्रयत्नात चन्द्रस्वामी होता, अन् लवकरच या प्रयत्नांना फळ येण्याचे चिन्ह दिसत होते.

सुमेधने नीट विचार करून एक योजना बनवली आणि सूर्यदेवने काय करायचे हे त्याला समजाऊन दिले.

सूर्यदेवने त्याप्रमाणे रामराजच्या घरी जाऊन चन्द्रस्वामीने आपल्याकडून घेतलेल्या कर्जाबद्दल सांगून म्हटले,

"चन्द्रस्वामी बऱ्याच दिवसांपासून माझं कर्ज चुकवत नाहीये. आपण कृपा करून त्याला सांगून माझे पैसे देववा!"

रामराजने सूर्यदेवच्या समोरच चन्द्रस्वामीला बोलावून घेऊन म्हटले, "काय महाराज, अद्या माझ्या बाबतीतही असंच करणार काय?"

आता मात्र चन्द्रस्वामीचा चेहरा पडला. ताबडतोब पैसे घेऊन येऊन त्याने ते सूर्यदेवाला देऊन टाकले.

सुमेधच्या बुद्धिचातुर्याची तारीफ करून सूर्यदेव त्याला म्हणाला, "यापुढेही माझा धन्दा नीटपणे चालावा यासाठी मला काही उपयुक्त सूचना

देअून जा ना."

सुमेध यावर म्हणाला, "मी काही अुपाय सांगून काय अुपयोग? जोपर्यन्त आपला व्यापार प्रामाणिकपणे चालतो तोपर्यंत कसल्याही अुपायांची गरजच पडत नाही. अनावश्यक जास्त व्याज अुकळायचा प्रयत्न केला नाहीत, तर तुमचा व्यापार आपोआपच सुरळीत चालेल."

"अजून एक कर्ज-वसुली राहूनच गेलीय की! तेही काम झालं असतं तर बरं झालं असतं न?" सूर्यदेव मोठा निश्वास टाकत म्हणाला.

"त्या शंकरदासचाच मामला नं? त्याला बिचाऱ्याला सोडून द्या ना. तो बिचारा आपल्या धाकट्या भावाच्या भांडणाच्या खातर बराच नुकसानीत आला आहे!" सुमेध अुत्तरला.

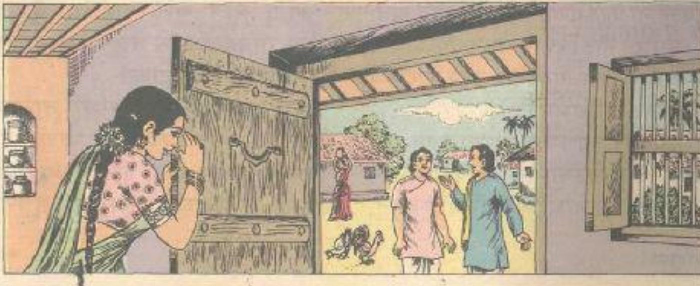
"मग काय मी ती रक्कम सगळीच्या सगळी सोडून देअू?" सूर्यदेवाने दुःखाने विचारले.

"मी तुमची बरीच कर्ज वसुलून दिली, त्यामुळे बक्षिस म्हणून तुम्ही मला काहीतरी देणारच असाल न? शंकरदासच्या कर्जाची वसुली म्हणून ती जमा करून घ्या." सुमेध म्हणाला.

इतक्या निर्विकारपणे बोलणाऱ्या सुमेधचा चेहरा पाहून सूर्यदेव चकितच झाला. क्षणभरातच त्याने एक विचार पक्का केला. सुमेधवर त्याचा खूप विश्वास बसला होता.

"तू केवळ बुद्धिमानच नव्हेस, तर सच्च्या दिलाचा प्रामाणिक माणूसही आहेस. तुला माझ्याकडून जी रक्कम फी म्हणून मिळायची, ती मी शंकरदासच्या नावे जमा करून घेईन; पण तुला एक खास बक्षिस द्यायचा विचार आहे माझा! त्याबाबतीत मी माझ्या मुलीशी बोलून सांगतो, थांब." असे म्हणून तो घराच्या आतील भागात गेला.

तोपर्यन्त दाराशी अुभी राहून त्यांचे बोलणे दाराआडून ऐकत असलेली सूर्यदेवची मुलगी सुवर्चला लाजून परसदाराकडे पळून गेली.

व्याघ्रेश्वर भूपति

दंडकारण्याजवळील एक छोटेसे राज्य वाघपुर येथे व्याघ्रेश्वर भूपतीचे राज्य होते. नावाप्रमाणेच तो एक महाबलाढ्य शासक होता. त्याच्या बोलण्याचे कोणीही खंडन करू धजत नसे. जर कोणी तसे साहस केलेच, तर त्याला लगेच फाशीची शिक्षा ठोठावली जाई.

अशातच हिमालयात अनेक वर्षे कठीण तपस्या करून बऱ्याच सिद्धि मिळवलेला एक साधु वाघपुरला आला. जनता त्या योगीराजाची सेवा करून त्याची प्रवचनेही मोठ्या भक्तिभावाने ऐकू लागली.

राजाच्या गुप्त हेरांनी ही बातमी त्याला कळवली अन् असेही सांगितले की, परमेश्वराबाबतच्या राजाच्या विचारांपेक्षा भिन्न विचार हा साधु जनतेला सांगत आहे.

हे ऐकताच व्याघ्रेश्वर भूपतीचा चेहरा रागाने खदिरासारखा लाल झाला. त्याने शिपायांना आज्ञा दिली की, "ताबडतोब जाअून हिमालयातून आलेल्या त्या साधूला पकडून आणून दरबारात माझ्यासमोर हजर करा."

शिपाई निघून गेले अन् त्यांनी योगीराजाला दरबारात हजर केले. त्याला पाहिल्याबरोबर डोळे वटारत व्याघ्रेश्वर भूपति म्हणाला, "मी भूपति, म्हणजे सम्राट आहे. आमचा दरबारी पंडित सर्वज्ञचूडामणी यानं आम्हाला खूप पूर्वीच सांगितलं होतं की भूमिपालन करणारा भूप हाच साक्षात् भगवान आहे. पण आम्ही ऐकलंय की, तू कोणा दुसऱ्यालाच भगवान म्हणून त्याचा माझ्या प्रजेत

सूनीत तावसे

प्रचार करत असतोस. आम्ही तुला आत्ताच फाशीच्या तक्तावर चढवणार आहोत."

यावर थोडके हसत योगीराज म्हणाला, "राजा, मी असं ऐकंलय की, तुमच्याजवळ या सर्वज्ञचूडामणीशिवाय आणखी दोन विवेकवान मंत्रीही आहेत. मला त्यांना एक प्रश्न विचारायचाय. त्याची अुत्तरं ऐकल्यावर मगच आपण मला फाशी द्यावं."

व्याघ्रेश्वर भूपतीने हे मान्य केले. नंतर तीन ताडपत्रांवर योगीराजाने एकच प्रश्न लिहिला, "मातीचा अर्थ काय?" नंतर ती तीन ताडपत्रे त्यांने तिघांना दिली.

एका मन्त्र्याने अुत्तर लिहिले, "याच पदार्थापासून पृथ्वी निर्माण झालेली आहे." दुसऱ्याने लिहिले, "पाण्याहून निराळा पदार्थ म्हणजेच माती." अन् त्या पंडिताने लिहिले, "सर्व प्राणीमात्र अन् अचल संपत्ती यांना अंतीम आश्रय देणारा पदार्थ म्हणजे माती."

योगीराजाने ती पत्रे राजा व्याघ्रेश्वर भूपति याच्या हातात देत म्हटले, "राजा, पाहिलंस? विवेकी अन् सुशिक्षित पंडितही अगदी क्षुल्लक अशा मातीबद्दल किती निराळे विचार प्रकट करतात! अशा परि-स्थितीत महोन्नत अशी शक्ति 'भगवान' याच्या बाबतीत एकच विचार प्रकट करणं खरंच कुणाला शक्य होईल का?"

क्षणभर गप्प राहून अन् नन्तर सिंहासनावरून अुतरून व्याघ्रेश्वर भूपति योगीराजाजवळ पोचला व त्याच्या पायांवर लोळण घेत म्हणाला, "महात्मन्, आपल्या प्रश्नाने माझे डोळे अुघडले. सत्य समजलं. मी आपला शिष्य आहे, मला आशिर्वाद द्या."

योगीराजाने राजाला अुठवून आपल्या मिठीत घेतले. व्याघ्रेश्वरचा सारा गर्व गळून गेला; अन् नंतर तो खरोखरच महान् बनला.

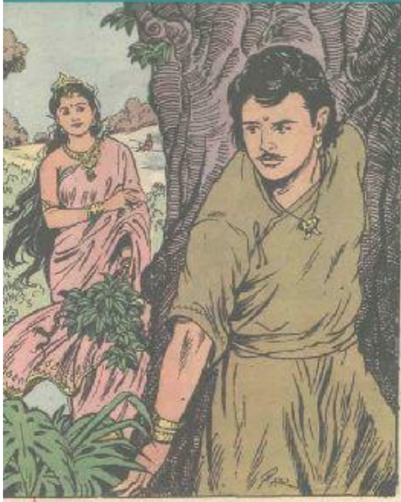

माया महाल
१०

(विद्यावती अदृश्य झाल्यापासून एकदाही आपल्याकडे न आलेल्या जगत्पतीच्या वागणुकीबद्दल वाचस्पतीला शंका आली अन् त्याने ही गोष्ट राजाच्या नजरेस आणून दिली. राजकुमारीच्या शोधाला निघालेला महेन्द्रनाथ जंगलामधे असलेल्या जादूमहालात पोचला अन् तेथे पहारेकऱ्याचे काम मिळवून आसपासच्या घडामोडींवर कडक नजर ठेवू लागला.—त्या पुढे)

दुसऱ्या दिवशी महेन्द्रनाथ जरा लवकरच पहाऱ्याच्या दाराशी पोचला आणि महालातून कोणी अुद्यानाकडे येतंय की नाही हे पुनःपुन्हा पाहू लागला. थोड्या वेळाने तीन तरुणी महालाबाहेर आल्या. त्यांच्याबरोबर आता ती वृद्धा नव्हती. त्या तिघीही तरुणींनी सारखेच दागिने व वस्त्रे घातलेली होती, त्यामुळे कालच्या त्या विशेष तरुणीला ओळखणे महेन्द्रला प्रथम अवघड वाटले.

महेन्द्रनाथ एका झाडाखाली लपून राहिला अन् फिरणारी तरुगी जेंव्हा त्या बाजूला आली तेंव्हा हलक्या आवाजात त्याने हाक मारली, "युवराणी विद्यावती!" यावर त्या तरुणीने पटकन

डोके अुचलून आवाजाच्या दिशेने पाहिले, परन्तु आवाज कोठून आला हे न कळल्याने ती आणखी पुढे आली. ती जेंव्हा अगदी झाडाजवळ पोचली, तेंव्हा महेन्द्रने पुन्हा एकदा तिला नावाने हाक दिली. तेंव्हा ती युवती जरा थबकली अन् पहारा करणारीला संशय येअू नये म्हणून आणखी जरा पुढे जाअून ती परत मागे फिरली. ती जेंव्हा पुन्हा झाडाशी आली, तेंव्हा महेन्द्रने झाडाआडून डोकावून तिच्याकडे पाहिले. त्याबरोबर फिरणाऱ्या त्या युवतीने तोंडावर बोट ठेअून त्याला न बोलण्याचा इशारा दिला. इतक्यात दूर बसलेली दुसरी तरुणी अुठून पुढे येअू लागलेली पहाताच 'अुद्या' इतकाच शब्द अुच्चारून पुन्हा मागे वळूनही न पहाता ती महालाकडे निघून गेली.

त्या रात्री महेन्द्र मोठ्या सावधगिरीने पहारा देत राहिला. जादूमहालाच्या वरच्या मजल्याच्या खोलीत दिवे लागलेले होते. पण ती खोली काल दिवे लागलेले असलेली खोली नव्हती. महेन्द्रनाथला समजून चुकले की त्या खास तरुणीची आज निराळ्या खोलीत रहाण्याची व्यवस्था केली जात आहे. त्याने ओळखले की ती तरुणी नक्की आपली युवराणीच आहे अन् तिला पटकन कोणी ओळखू नये, म्हणून तिच्या बरोबर असणाऱ्या दासींनाही रोज तिच्याचसारखी वस्त्राभरणे दिली जातात.

थोड्या वेळाने तेथे द्वारपाल आला, तेंव्हा महेन्द्रने त्याला विचारले, "अरे दोस्त, आज तर मला अजिबात दिसलाच नाहीस? काय, आहे काय?"

"आज आणखी काही पंडित आलेत. त्यांना मालकांपर्यन्त पोचवण्याचं काम माझंच आहे न? अच्छा, नीट सावधगिरीनं पहारा दे हं." अशी सावधगिरीची सूचना देअून द्वारपाल तेथून निघून गेला.

दुसऱ्या दिवशीही मुदपाकखान्यातून काही खाणे घेअून जाणाऱ्या दोन दासी महेन्द्रला दिसल्या अन् त्याने हेही

ओळखले की, आज त्यांच्याबरोबर ती वृध्दा नाहीय.

त्या संध्याकाळी ती खास तरुणी अुद्यानात जरा लवकरच आली. तिच्याबरोबर एकच दासी होती. दोघी थोडा वेळ बागेत इकडेतिकडे फिरल्या. नंतर दासी एका जागी बसून राहिली अन् ती तरुणी जणू कोणाला शोधत असल्यासारखी दाट झाडाच्या रोखाने निघाली. ती जेंव्हा काल महेन्द्र लपलेल्या झाडाजवळ आली, तेव्हा तो हळू आवाजात म्हणाला, "राजकुमारी मी महेन्द्रनाथ. वीरगिरीहून आलोय." ते ऐकूनही तरुणी तेथे थांबली नाही. कालच्याप्रमाणेच पुढे जाअुन ती पुन्हा मागे वळली. अन् महेन्द्रजवळ येअून हळूच म्हणाली, "होय. मी राजकुमारी विद्यावतीच. इथून बाहेर पडायला हवं."

"राजकुमारी, तुमचं अपहरण करून कोणी इथं आणलं तुम्हाला?" महेन्द्रने विचारले.

"मला नाही माहीत. त्या वृद्धेलाच ठाअूक असेल सर्व." युवराणी अुत्तरली.

"कोण आहे ती? कुठे रहाते?" महेन्द्रने पुन्हा विचारले.

"ती स्वतःला कमला म्हणवत असते. आपल्या राजवाड्यातल्या कमलासारखीच दिसते ती. पण

कालपासनं ती कुठं दिसत नाहीय."

"तुमच्याबरोबरच्या दासी कोण आहेत." महेन्द्र सावधपूर्वक विचारत राहिला.

"त्या कित्ती तरी जणी आहेत. सगळ्या एकसारख्याच दिसतात. नावं नाही आठवत त्यांची मला." विद्यावतीने हळू आवाजात सांगितले.

"दासी काही बोलत नाहीत तुमच्याशी?" महेन्द्रने विचारले.

"जरुरीपेक्षा एक शब्दही जास्त बोलत नाहीत. हे एक मोठं कारस्थानच चाललंय. मला वाटतंय की मला इथून लवकरच पळून जायला हवं." इतके

बोलून युवराणी लांब बसलेल्या दासीकडे निघून गेली.

युवराणीला पाहून तिच्याशी बोलल्यावर महेन्द्रचे मन अुत्साहाने भरून गेले. परमेश्वर कृपेने युवराणी खुशाल होती. 'तिला इथे आणणारे कोण बरं लोक असतील? या जादूमहालाचा मालकच असावा बहुधा तो. जर यात त्याचा हात नसेल, तर दुसरा कोण बरं असेल? अपहरणाचा हेतु काय असेल? युवराणीला इथून काढून सुरक्षितपणे महाराजांच्या हाती सोपवणं कसं बरं शक्य होईल?'' इत्यादि विचारात महेन्द्र गढला होता.

''बराच थकलेला दिसतोस!'' असे म्हणणाऱ्या द्वारपालाचा आवाज ऐकून महेन्द्र एकदम दचकून भानावर आला, अन् पटकन स्वत:ला सावरून अुत्तरला, ''नाहीं दोस्त! तुझ्या सूचनेवरूनच आज मी जरा लवकर इथे पहाऱ्यावर येअून बसलो. आता थोड्या वेळापूर्वी काही स्त्रिया इथे अुद्यानात फिरताना दिसल्या.''

''अं? काही स्त्रिया दिसल्या थोड्या वेळा पूर्वी?'' द्वारपालाने विचारले.

महेन्द्रने नुसतेच डोके हलवले.

''तू त्यांना पाहिलं असलंस, तरी पुन्हा काही त्यांना पहायची संधी तुला मिळणार नाही. जे पंडित इथे आलेत नं, ते लगेच इथून निघणार आहेत. मालकांनी एक पालखीही आणायची आज्ञा दिलीय. ते तर कधीच पालखीतून जात नाहीत. बहुधा इथे आलेली ती खास पाहुणी पालखीतून जाणार असावी असं वाटतंय. कोणत्याशा देशची ती युवराणी इथून जाणार असेल, तर महालातल्या सगळ्याच स्त्रियाही निघून जातील.'' द्वारपाल हसत बोलला.

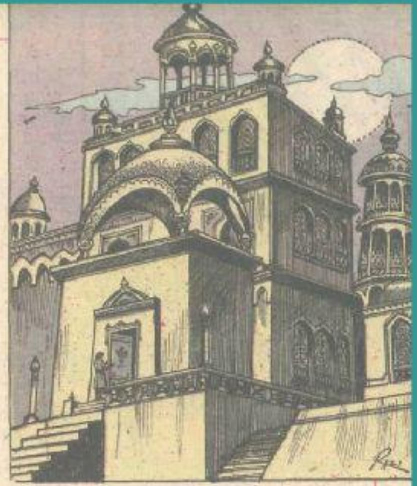
''असं?'' चेहऱ्यावर कोणतीच प्रतिक्रिया न दाखवता महेन्द्र म्हणाला.

''होय महेन्द्र! फक्त आजची रात्र मोठ्या सावधगिरीने पहारा कर हं!'' असे सांगून द्वारपाल तेथून निघून गेला.

महेन्द्रच्या मनात पुन्हा गडबड सुरू झाली. 'द्वारपालाकडून कळलेली बातमी युवराणीला कशी सांगावी? तो बराच वेळ विचार करीत राहिला. मध्यराच अशीच अुलटली. महालातले दिवे विझले. महेन्द्र हळूच महालाजवळ गेला. मुख्य दारे बंद होती. त्याने हळूच धक्का देअून पाहिले, तर आतून कडी लावलेली होती. आसपास हिंडून आणखी एकादे दार दिसते काय, हे त्याने पाहून घेतले. परंतु तो एकच मुख्य दरवाजा फक्त होता. म्हणून पुन्हा तेथे जाअून त्याने डाव्या हाताने ढकलून पहाताच तो अुघडला!

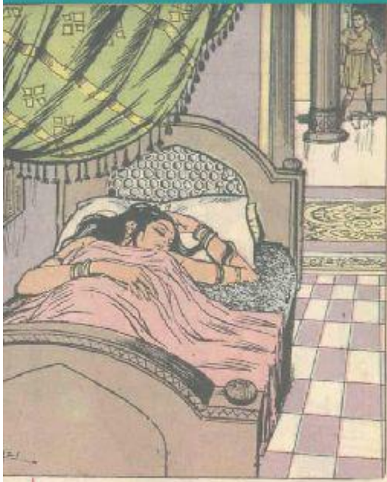
समोर एक अरुंद रस्ता दिसला. दोन्ही बाजूंना असणाऱ्या खोल्यांचे दरवाजे बन्द होते. कोणाचीही हालचाल तेथे नव्हती. महेन्द्र चोरपावलांनी चालत जिन्यापाशी पोचला. तो चढून तो वरच्या मजल्यावर पोचला. तेथेही असाच अरुंद बोळ अन् दोन्ही बाजूंना बंद दरवाज्यांच्या खोल्या होत्या. परंतु डाव्या हाताने तो ज्या दरवाज्याला स्पर्श करी, तो आपोआप अुघडत राहिला.

अशा तऱ्हेने अुघडलेल्या एका खोलीच्या दरवाज्यातून तो आत शिरला. अन् क्षणभर दचकून खिळल्यासारखा अुभाच राहिला! त्याच्यासमोर एक माणूस अुभा होता! पण दुसऱ्याच क्षणी

त्याच्या लक्षात आले की समोरच्या पुरुषभर अुंचीच्या आरशातले ते आपलेच प्रतिबिम्ब आहे! त्या खोलीत सर्वत्र असेच आरसे लावलेले असल्यामुळे तेथील अंधुक प्रकाशात वळून पाहू तिथे आपलेच रूप त्याला दिसत राहिले. महेन्द्र त्या खोलीतून बाहेर आला. आणि डाव्या हाताने हळूच स्पर्श करून आणखी एका खोलीचा दरवाजा त्याने अुघडला. तेथेही तो आत शिरला, पण ती खोली रिकामीच होती.

तेथून महेन्द्र तिसऱ्या खोलीत गेला. तेथे काही स्त्रिया खाटांवर झोपलेल्या होत्या, लक्षपूर्वक त्यांच्या चेहऱ्यांवर

नजर फिरवल्यावर त्याच्या लक्षात आले की राजकुमारी विद्यावती त्यांच्यात नाहीय. मग तो आणखी एका खोलीत गेला. तेथेही आणखी काही स्त्रिया झोपलेल्या होत्या.

शेवटी महेन्द्र पाचव्या खोलीत पोचला तेंव्हा मात्र एक हंसाकृती पलंगावर झोपलेल्या तरुणीला त्याने राजकुमारी म्हणून बरोबर ओळखले. तो तिच्याकडे जाऊ लागला तेंव्हा अचानक त्याच्या डाव्या हातातील अंगठी चमचम चमकली! अन् त्याच्या ध्यानात आले की संन्याशाने दिलेल्या त्या अंगठीच्या प्रभावामुळेच तो सारे दरवाजे उघडून इथवर येऊन पोचू शकला आहे. त्याने युवराणीजवळ जाऊन हळूच तिच्या दंडाला स्पर्श केला. दचकून ती जागी झाली, पण महेन्द्रला पाहून तिने ओळखले व विचारले, "तू इथवर कसा येऊ शकलास?" अन् त्याच्या पाठोपाठ ती त्या खोलीबाहेर आली.

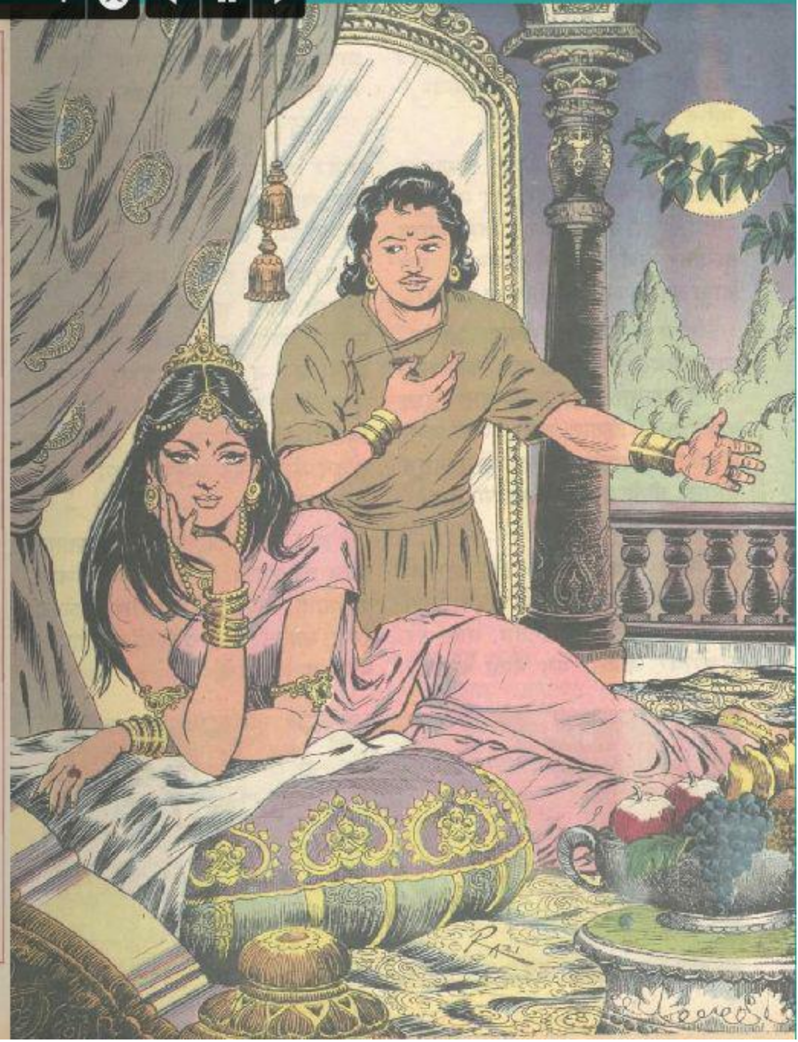
महेन्द्र म्हणाला, "ते सारं मी नंतर सांगेन तुम्हाला. कालच तुमच्यासाठी एका पालखीची व्यवस्था केली गेलीय. महालाच्या मालकानेच ती केलीय."

"मला कुठं नेणाराहेत ते?" आश्चर्याने राजकुमारीने विचारले.

"ते मला माहीत नाही. पण तिथं जाणं तुम्हाला मंजूर आहे का, इतकंच मला जाणून घ्यायचंय."

"मला कशाला कुठं जायचंय? मी तर ताबडतोब आपल्या आईबाबांना भेटू इच्छितेय. तू मला त्यासाठी मदत करशील?" युवराणीने विचारले.

"मी तर तुम्हाला आपल्या राज्यात नेऊन महाराजांच्या हवाली करण्यासाठीच तुमच्या शोधाला निघालो. त्यासाठी मी महाराजांकडून परवानगीही घेतली. तुमचा माझ्यावर विश्वास बसावा म्हणून तुमच्या बाबत एक खास गोष्टही मी त्यांच्याकडून जाणून घेतलीय. तुमच्या डाव्या दंडावर एक तीळ आहे. महाराज

म्हणाले की मी हे तुम्हाला सांगावं, म्हणजे तुमचा विश्वास बसेल माझ्यावर." महेन्द्र कळकळीने म्हणाला.

आता विद्यावतीच्या डोळ्यात विश्वासाची चमक आली. ती म्हणाली, "होय, तुझं म्हणणं खरं आहे. माझा तुझ्यावर पूर्ण विश्वास बसलाय. मग आता अुशीर कशाला? निघू या आपण?"

"होय. तेच बरोबर होईल. माझ्याजवळ सिंहद्वाराच्या किल्ल्याही आहेत. त्यामुळे बाहेर सटकण्यात बहुधा काही त्रास होणार नाही. पण अशा मध्यरात्री माझ्याबरोबर जंगलातून जायला भीती तर नाही ना वाटणार?" महेन्द्रने विचारले.

"नाही बाबा! अुलट इथं आंणखी राहिले तर सकाळी काय वाढून ठेवलं असेल याचीच भीती वाटतेय. आता तर तू बरोबर आहेस! मग भीती कसली? आता अुशीर करणं बरं नव्हे. निघू या आत्ताच!" युवराणी उतावळीने म्हणाली.

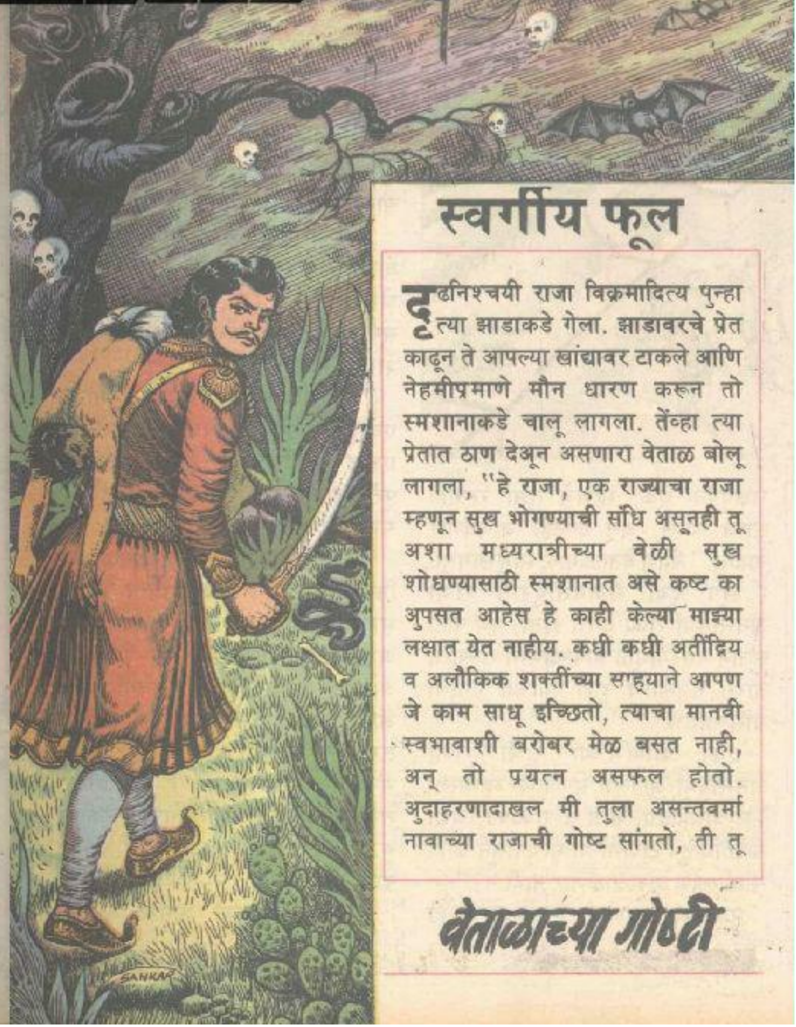
"होय राजकुमारी! पण आपण इथून बाहेर पडेपर्यंत जरा अंतर राखून सावधपणे पाठोपाठ येत रहा." असा इशारा देअून महेन्द्र पुढे झाला.

अशा प्रकारे ते दोघे महालाच्या मुख्य द्वाराशी पोचले. चहूकडे भयानक शांतता पसरली होती. खूप सावधगिरीने महेंद्रने दरवाजा अुघडला. प्रथम त्याने युवराणीला बाहेर पडू दिले व मग तो स्वतःही बाहेर आला. नंतर त्याने दार ओढून घेतल्यावर कुलूप आतून आपो-आप लागले.

"हं ! आता आपण जादूमहालातून बाहेर तर पडलो. कोणल्या दिशेनं जाअू या आता आपण? वीरगिरीला जायचा रस्ता माहीत आहे तुला?" युवराणीने महेन्द्रला विचारले.

क्रमशः

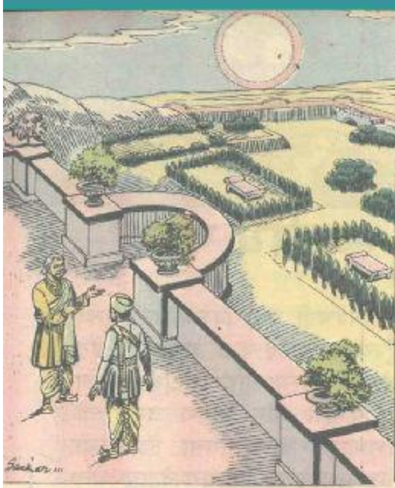

स्वर्गीय फूल

दृढनिश्चयी राजा विक्रमादित्य पुन्हा त्या झाडाकडे गेला. झाडावरचे प्रेत काढून ते आपल्या खांद्यावर टाकले आणि नेहमीप्रमाणे मौन धारण करून तो स्मशानाकडे चालू लागला. तेंव्हा त्या प्रेतात ठाण देअून असणारा वेताळ बोलू लागला, "हे राजा, एक राज्याचा राजा म्हणून सुख भोगण्याची संधि असूनही तू अशा मध्यरात्रीच्या वेळी सुख शोधण्यासाठी स्मशानात असे कष्ट का अुपसत आहेस हे काही केल्या माझ्या लक्षात येत नाहीय. कधी कधी अतींद्रिय व अलौकिक शक्तींच्या साहृयाने आपण जे काम साधू इच्छितो, त्याचा मानवी स्वभावाशी बरोबर मेळ बसत नाही, अन् तो प्रयत्न असफल होतो. अुदाहरणादाखल मी तुला असन्तवर्मा नावाच्या राजाची गोष्ट सांगतो, ती तू

वेताळाच्या गोष्टी

लक्षपूर्वक ऐक, म्हणजे तुझा रस्ताही सहज संपेल, अन् कष्टही जाणवणार नाहीत." आणि वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

खूप पूर्वी वैजयंतीपुरात राजा अनन्तवर्मा राज्य करत होता; पण पोटी संतान नसल्यामुळे आपल्यामागे राज्याला वारस नसल्याचे दु:ख त्याच्या मनाला ग्रासू लागले.

एका पौर्णिमेच्या रात्री राजा अनन्तवर्मा आपल्या मन्त्र्याला म्हणाला, "मन्त्रीमहोदय, माझं हे राज्यपद, अुद्या मला गिळून टाकणाऱ्या मृत्यूपासून काही माझं रक्षण करू शकणार नाही नं?"

राजाच्या मनातली मृत्युबद्दलची ही निराशा कशी नाहीशी करावी हे महामन्त्र्याला सुचेना. इतक्यात एक विचित्रशी घटना घडली. आकाशातून तरंगत एक स्वर्गीय फूल येअून त्या दोघांसमोर भूमीवर पडले! फूल सोन्यासारखे चमचमत होते.

आश्चर्यचकित होअून राजाने ते फूल वाकून अुचलले व नाकाला लावून वास घेत तो म्हणाला, "मन्त्रीवर, या सुगन्धाचं वर्णन करायला माझ्याजवळ शब्दच नाहीत!"

"महाराज, स्वर्गातून विहार करणाऱ्या एकाद्या अप्सरेच्या डोक्यातून गळलेलं हे एकादं स्वर्गीय फूल असावं. दरबारी पुरोहिताशी अुद्या चर्चा करायला हवी." मन्त्री म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी त्या फुलाचे लक्षपूर्वक निरीक्षण करून राजपुरोहित त्याचे महत्त्व सांगू लागला, "महाराज, अमरलोकात गंधर्व-किन्नर स्त्रियांचं आवडतं व दुर्मिळ असं हे स्वर्गीय फूल आहे. याचं नाव अमृतवर्धिनी. कोणीही तरुण वा तरुणी आपल्या इष्टदेवतेचं मनःपूर्वक स्मरण करून हे फूल हुंगेल, तर त्या व्यक्तीला आपले तारुण्य एकाद्या वृद्ध व्यक्तीला दान करण्याची शक्ति प्राप्त होते."

हे ऐकून राजाचा आनन्द गगनात मावेनासा झाला. आनन्दोद्वेगाने तो मन्त्र्याला म्हणाला, "महामन्त्री, आपल्या राज्यात ताबडतोब दवंडी पिटवा की-जो कोणी तरुण महाराजांना आपले तारुण्य देईल, त्याला अर्धं राज्य आणि अनेक पुरस्कार दिले जातील."

परन्तु महाराजांच्या आदेशानुसार राज्यात सर्वत्र दवंडी पिटवूनही राजा अनन्तवर्माला आपले तारुण्य अर्पण करण्यासाठी कोणीही पुढे आले नाही. राजाला घोर निराशेने घेरून टाकले.

राजाच्या या स्थितीमुळे मन्त्री चरणगुप्तही फार दु:खी झाला. काही शिपाई बरोबर घेअून आता तो राज्यात फेरी मारण्यासाठी निघाला. एका धर्मशाळेसमोरच्या चबुतऱ्यावर बसून भीक मागणारे दोन भिकारी महामन्त्र्याला दिसले. त्यांच्यापैकी एक तर आंधळाच होता, अन् दुसऱ्याला कसलासा त्वचारोग झालेला दिसत होता. परंतु दोघेही पंचवीस वयाच्या आतलेच होते.

मन्त्री त्यांच्याशी बोलू लागला, "एका आठवड्यापूर्वी राजाने पिटवलेली दवंडी माहीत आहे नं तुम्हा दोघांना? जो तरुण राजाला आपलं तारुण्य देईल, त्याला अर्धं राज्य, मौल्यवान भेटवस्तु देअून राजा त्याचा सत्कार

करणार आहे."

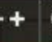
मन्त्र्याचे हे बोलणे ऐकूनही भिकाऱ्यांपैकी एकातही अुत्साहाचे काही चिन्ह दिसेना. ते पाहून मन्त्री रागाने त्यांना विचारू लागला, "काय रे! अर्ध्या राज्याचा राजा बनायचं सोडून, अशी भीक मागणंच जास्त पसन्त आहे काय तुम्हाला?"

यावर तो आन्धळा भिकारी म्हणाला, "मालक, मी तर आन्धळा आहे, मग मला अर्धं राज्य काय कामाचं? आंधळ्यालाही आपलं राज्य देअू करणाऱ्या राजाचं कल्याण असो."

दुसरा लगेच बोलला, "मालक, आपलं

तारुण्य राजाला दिल्यावर म्हातारा होऊन अर्ध्या राज्याचा मालक होऊनही मी काय करणार? अगोदर या व्याधीचं दु:ख माझ्यामागे आहेच; त्यात आणखी अकाली वार्द्धक्य आलं, तर ते दु:ख कसं सहन करू मी?"

भिकाऱ्यांचे बोलणे महामन्त्र्याला सयुक्तिक वाटले नाही. तो चिडून म्हणाला, "छी:! भिकाऱ्यांसमोरही मला निरुत्तर व्हावं लागलं!" अन् तो पुढे निघून गेला.

मन्त्री दरबारात पोचला तेंव्हा तेथे राजा त्याच दिवशी समोर हजर करण्यात आलेल्या डाकू रामसिंहाचा निवाडा करत होता. मन्त्र्याने पाहिले की आरोपीचे वय विसापेक्षा जास्त नसावे.

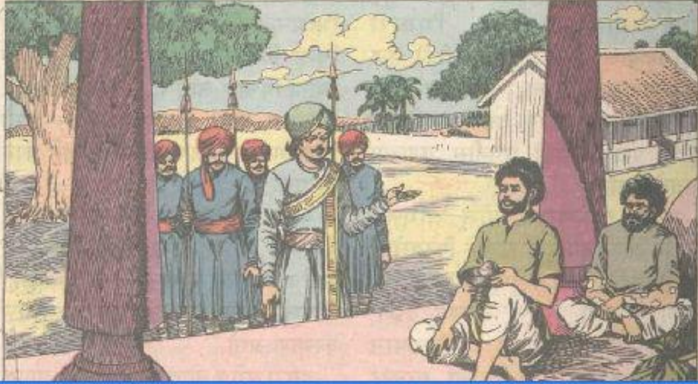
रामसिंह आपली कैफियत मांडताना म्हणाला, "महाराज, मी केवळ राजधानीत काळा धंदा करणाऱ्या कुप्रसिद्ध व्यापाऱ्यांना लुटलं अन् ते धन गरीबांना वाटून टाकलं. मी कध्धी कोणा स्त्रीचा अपमान केला नाही अन् त्यांना लुटलंही नाही. माझ्यावर प्राणसंकटे आली, तेंव्हाही मी कधी कोणाचा जीव घेतला नाही."

हे सारे रामसिंह निडरपणे बोलत होता. त्या चोराची नीतिबद्धता पाहून राजा खूष झाला. तरीही शेवटी तो एक चोरच होता, त्याला शिक्षा देणे प्राप्तच होते; राजा विचार करत राहिला. तेंव्हा मन्त्री सरळ राजाजवळ जाऊन हळू आवाजात सांगू लागला, "महाराज, मी साऱ्या नगरात शोधून आलो. अर्ध्या राज्याचं आमिष दाखवूनही भिकारीसुद्धा पुढे यायला तयार नाहीत. या गुन्हेगाराला आपण काहीही शिक्षा दिलीत तरी त्याचा आपल्याला फायदा होणार नाही. आपण 'हो' म्हणत असाल तर हा खटला मीच पुढे चालवतो."

तारुण्याच्या प्रलोभनाने राजाने मन्त्र्याला सम्मति दिली. आता मन्त्री बोलू लागला, "रामसिंह, तू ज्या चोऱ्या केल्या आहेस, त्याबद्दल दण्ड म्हणून तुला फाशीची शिक्षा होईल. मग...." मन्त्री आणखी काही बोलणार इतक्यात मधेच रामसिंह हसत म्हणाला, "त्यापेक्षा मी महाराजांना आपलं तारुण्य दान द्यायला तयार झालो, तर माझा मृत्युदण्ड रद्द केला जाईल अन् मला अर्धं राज्यही मिळेल-असंच सांगायचंय नं तुम्हाला मला?"

चोराच्या कुशाग्र बुद्धीने चकित होऊनही शान्तपणे मन्त्री म्हणाला, "तू माझ्या मनातला विचार फारच लवकर ओळखलास हं!"

यावर गुडगडून हसत डाकू रामसिंह म्हणाला, "महाराजांनी मला भल्या मनानं सोडून दिलं असतं, तर त्यांच्या सहृदयतेबद्दल आपली कृतज्ञता दाखवली असती. कायद्याप्रमाणे त्यांनी मला

एकादी शिक्षा सुनावली असती तरीही त्यांच्या प्रामाणिकपणाबद्दल मला अभिमान वाटला असता. पण माझे हे दोन्ही अंदाज चूक निघाले. महाराजांची दवंडी ऐकून मी निश्चय केला होता की आपलं तारुण्य आपण त्यांना देअून टाकावं, अन् त्यामुळेच मुद्दाम प्रयत्नपूर्वक मी शिपायांच्या हाती सापडलो. पण आता माझा निश्चय बदलला आहे. संकटात, अडचणीत सापडलेल्या व्यक्तींचा आपल्या फायद्यासाठी अुपयोग करू पहाणं ही अगदी नीच अशी अधम प्रवृत्ति आहे. आत्ता महाराजांच्यात तीच प्रवृत्ति दिसून येत आहे."

चोराचे बोलणे ऐकून महाराजांचा राग अनावर झाला अन् ते म्हणाले, "तुझ्या अतिनीच अशा अपराधाबद्दल मी तुला आत्ता व ताबडतोब फाशी देववू शकतो."

यावर जराही विचलित न होता रामसिंह म्हणाला, "आपणाला हाच न्याय आहे असं वाटत असेल, तर तसंच करा महाराज! परंतु आपण लक्षात ठेवा महाराज, कि आपण देत असलेल्या शिक्षेला भिंअून मी मन्त्र्याचा प्रस्ताव कधीच मंजूर करणार नाही."

बापरे! रामसिंहच्या या बोलण्याने राजाची वाचाच बसली. बराच वेळ सुन्नपणे तो सिंहासनावर बसून राहिला. हळूहळू त्याचं मन शांत झालं अन् समाधानाने सिंहासनावरून अुतरून तो रामसिंहजवळ आला. मोठ्या प्रेमाने त्याला मिठी मारत राजा म्हणाला, "रामसिंह तू माझ्या डोळ्यावर असलेली अज्ञानाची पट्टी काढून ज्ञानोदय करवलास; तू एक महर्षि आहेस. जीवनाच्या अंतकाळी का होईना, तुझी भेट होणं हे मी आपलं पूर्वजन्मीचं पुण्य समजतो. माझं बेवारशी होणारं सिंहासन वारस म्हणून मी सहर्ष तुझ्या हवाली करत आहे. तुला सिंहासनावर बसवून मी संन्यास ग्रहण करणार आहे."

इतकी गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला,

"हे विक्रम राजा, म्हातारपणी राजा अनन्तवर्माची बुद्धि भ्रष्ट झाली असं वाटतंय. नाहीतर चोऱ्या करणाऱ्या एका डाकूला महर्षि म्हणून त्याने त्या चोराची प्रशंसा का केली? चोराला राजा बनवण्याइतका मूर्खपणा दुसरा असू शकेल काय? अच्छा, चोराला राजा तर केला; पण स्वतः संन्यास घ्यायची काय जरूर होती? या प्रश्नांची अुत्तरं माहीत असूनही तू दिली नाहीस, तर तुझ्या मस्तकाचे शतशः तुकडे होतील."

राजा विक्रम अुत्तरादाखल बोलू लागला, "राजा अनन्तवर्माची वागणूक अन् बोलण्यावरून असं दिसतं की तो एक सुसंस्कारित राजा होता. हा त्याचा अुपजत गुणच असला पाहिजे. अशी माणसं कधी कधी तात्पुरती मानसिक दुर्बलतेच्या अधीन होतात, पण या तात्कालिक स्थितीला 'बुद्धि भ्रष्ट झाली' म्हणणं अुचित नव्हे. सृष्टीतले सारेच जीव आपल्या प्रकृति-धर्माप्रमाणे वागत असतात, हे एक सत्य आहे. परन्तु तारूण्याच्या प्रलोभनात सापडून क्षणभर या सत्याचा त्याला विसर पडला. पण प्राणांचा मोहही सोडून बेडरपणे रामसिंह काही बोलला, तेंव्हा त्याचे डोळे अुघडले. साहस व संस्कार असे अुत्तम गुण अंगी असलेल्या रामसिंहला तो महर्षीच समजला, त्याला राजाने 'महर्षि' असे संबोधले अन् त्याला आपले सिंहासनही देअून टाकले. नंतर जीवनात अनिवार्य मानली जाणारी स्थिति मृत्यु; त्याचे सहर्ष स्वागत करून, तोच आपल्या जीवनाचा परमार्थ मानून शेवटच्या दिवसांत शांति मिळवण्यासाठी राजाने संन्यास घेतला!"

अशा तऱ्हेने अुत्तर दिल्यावर विक्रमराजाचा मौन भंग झाल्यामुळे वेताळ पुन्हा प्रेतासह अदृश्य होअून त्या झाडाच्या फांदीला लटकू लागला.

—कल्पित

खरी सुधारणा

नामवर गावात गरीब शेतकऱ्यांना कर्ज देणारा एक छोटा सावकार होता. फार थोड्या दिवसात तो खूप श्रीमंत झाला. त्याने गावात एक चारमजली इमारत बांधली· आणि आरामात दिवस घालवू लागला. हे सर्व पाहून मोठ्या सावकाराला त्याचा हेवा वाटू लागला. त्याला हे ही समजलं की छोटा सावकार गरीब गरजू शेतकऱ्यांकडून मासिक शेकडा वीस-पंचवीस टक्के व्याज जबरदस्तीने वसूल करतो.

मोठ्या सावकाराने विचार केला की वाटेल ते करून छोट्याचा हा व्यापार बंद पाडला पाहिजे. याशिवाय त्याला सुखाने झोप येणार नव्हती. तो सरळ गावच्या पाटलाकडे गेला आणि छोट्या सावकाराच्या अन्याय्य व्याज-वसूलीबाबत त्याने जोरदार तक्रार केली. छोटा सावकार मधून मधून पाटलाला भेटी देत असे, म्हणून मोठ्या सावकाराच्या तक्रारीकडे पाटलाने फारसे लक्ष दिले नाही. हसून गप्प बसला.

आता मोठा सावकार सरळ राजाकडे गेला आणि छोट्याची धन-तृष्णा व पाटलाच्या उदासीनतेबाबत तक्रार केली. सर्व काही ऐकून घेऊन राजा म्हणाला-"ठीक आहे, मी तुझ्या गावात एक शाळा उघडतो आणि तेथे एका व्यवहारकुशल व प्रामाणिक शिक्षकाची नियुक्ति करतो!"

मोठ्या सावकाराने आश्चर्याने विचारले-"महाराज, मी आपणाकडे शाळेची मागणी तर केलीच नाही. छोट्या सावकाराचा जुल्मी व्यापार आणि त्यात गुंतलेला पाटील यांच्याबद्दल मी तक्रार केली. आपण शाळा उघडण्याबाबत काय सांगताहात?"

तेव्हा हसत राजाने स्पष्ट केले–"तुमच्या गावची जनता अशिक्षित व अडाणी आहे, म्हणून छोट्या सावकरा सारख्यांना फावतं. जर मी छोट्या सावकाराला शिक्षा केली तर त्याची जागा दुसरा कोणी सावकार घेईल नि गरीबांचे शोषण होतच राहील. खरी सुधारणा म्हणजे जनता सुशिक्षित झाली पाहिजे, लोक व्यवहारकुशल बनले पाहिजेत. कोणी आपल्यावर अन्याय करायला धजणार नाही अशी विवेक-बुद्धि लोकात असली पाहिजे. म्हणून माझ्या दृष्टीने तुमच्या गावात एक शाळा उघडणे अत्यंत आवश्यक आहे. जा, आता आपण निश्चिन्तपणे जायला हरकत नाही."

–एस्. लोकेश्वरी

चान्दोबा पुरवणी—५१

भारतातील पशुपक्षी

गप्पिष्ट पक्षी

बहुधा सारे पक्षी रात्री गप्प बसतात. परन्तु 'बॉबलर' नावाचे गप्पिष्ट पक्षी रात्री चिवचिवाट करून खूप मोठा आवाज करतात. बहुधा तो आवाज शत्रूंना भिववून आपले रक्षण करण्यासाठी असावा. अन्य सर्व पक्षांत हेच फक्त पक्के गप्पिष्ट असतात.

कुठेही जायचे असले, तरी हे पक्षी नेहमी कळपानेच हिंडतात. सगळे मिळूनच ते खाद्याच्या शोधात फिरतात. इतकेच नव्हे, तर अंडीही एकत्र मिळूनच एकाच जागी घालतात, एकत्रच अुबवतात, अन् पिल्लांचे पालनपोषणही मिळूनच करतात. एका बॉब्लर पक्षाच्या पंखांची स्वच्छता दुसरा बॉब्लर करतो. एकाद्या बॉब्लरला पकडून पिंजऱ्यात कोंडले, तर बाकीचे पक्षीही तेथेच येअून त्याला घेरून रहातात. पण असे का? आपल्या मित्राला सोडवण्यासाठी मुळीच येत नाहीत ते इतके जवळ! अुलट त्याच्याबरोबरच पिंजऱ्यात शिरण्यासाठी येतात ते! साधारणतः सहा-सात पक्षी कळप करून रहातात.

जंगली बॉब्लरची लांबी जवळजवळ १० इंच (२५ सें.मी) असते. फिक्या भुऱ्या रंगांचे शरीर असणाऱ्या या पक्ष्यांचा खालचा भाग पिवळट राखी असतो. त्यांच्या डोळ्यांची बुबुळे फिक्या पिवळया रंगाची झाक असलेली असतात. चोच व पाय कांद्यासारख्या लाल रंगाचे असतात.

जास्त अुंचावरून अुडताना हे क्वचितच आढळतात. लहान लहान झुडुपात हे आपली घरटी बांधतात. अुत्तर भारतात आढळणाऱ्या बॉब्लेर पक्ष्यापेक्षा दक्षिण भारतातले बॉब्लर बरेच मोठे असतात. यांच्या अुपस्थितीमुळे जंगलात एक नवेच चैतन्य येते.

आधुनिक भारतीय साहित्य

विशेष अशी कथावस्तु असल्याशिवाय कधी एकादी कादम्बरी असू शकेल काय? मल्याळी भाषेचे सुप्रसिद्ध लेखक वैकम महम्मद बशीरने रचलेली 'पातुम्मयूडे आडु' जर तुम्ही वाचलीत, तर तुम्ही सुद्धा असेच म्हणाल.

या कादम्बरीच्या कथेत स्वतः लेखक एक प्रमुख भूमिका करत आपली गोष्ट स्वतःच्या तोंडून सांगत असतो. अनेक वर्षे इकडे तिकडे भटकून लेखक शेवटी आपले अुर्वरित आयुष्य कंठण्यासाठी परत आपल्या गावात येतो. तोपर्यन्त अनेक कादम्बऱ्या लिहून त्याने एक 'प्रसिद्ध लेखक' म्हणून चांगलीच कीर्ति

वैकम महम्मद बशीरचे 'पातुम्मपूडे आडु'

मिळवलेली असते.

याचे घर अगदीच लहान आहे. अन् त्यामानाने कुटुम्बात माणसे बरीच जास्त आहेत. लेखकाची मुले, आई, दोन भाअू, बहिण व तिचा पति, लग्नाचा एक धाकटा भाअू. याशिवाय उंदीर, मांजरे व कोंबड्याही! या साऱ्यांमुळे घरात नेहमीच गोंगाट, गडबड चालू असते. जणू काही हे सर्व कमी असल्याने घरात एक बकरीही मुक्तपणे वावरत असते!

एके दिवशी ही बकरी लेखकाच्या खाटेवर चढून त्याने लिहिलेली दोन पुस्तके मोठ्या प्रेमाने खात असताना त्याला दिसते. ते पाहून लेखक आश्चर्यात पडतो खरा, पण तो तिला हाकलत मात्र नाही. ती दोन पुस्तके खाअूनही भूक न भागल्यामुळे बिछान्यावरची चादरही कमरेत जोर लाअून ती ओढू पहाते. आता मात्र तो शान्त राहू शकत नाही.

या कादम्बरीत सुरुवातीपासून शेवटपर्यन्त या बकरीचा अुल्लेख आढळतो. त्याच गावात रहाणाऱ्या, लेखकाच्या पातुम्मा नावाच्या बहिणीची आहे ही बकरी. कधी कधी ही बकरी मोठी विलक्षण परिस्थिति निर्माण करते. एक असलीच घटना अशी आहे—त्या बकरीने एका घड्यात आपले डोके खुपसले अन् जणू

काही ते बाहेर काढण्याचे काम इतरांचे आहे अशा समजुतीने ते तिने बाहेरच काढले नाही. तो घडा फोडून तिची सुटका करायचं काम घरातल्या माणसांचेच!

शान्त वातावरणात आपले लेखनकार्य चालू ठेवण्याच्या इराद्याने लेखक या गावात आलेला आहे, परन्तु त्याचे स्वप्न साकार होत नाही. त्याच्या आईची, बहिणींची अन् बंधुमित्रांची त्याच्याकडून आर्थिक सहाय्याची अपेक्षा असते. पण प्रत्येकजण आपला हा मामला दुसऱ्याला न कळण्याची खबरदारी घेत असतो.

पातुम्माला कायम एक आशा असते, की आपल्या या बकरीला लवकरच एकादे करडू होईल, अन् आपल्याला खूपसे दूध मिळेल! मग आपण पुष्कळसा पैसा मिळवू शकू!

शेवटी बकरीला एक सुंदरसे पांढरे करडू होते. परन्तु पातुम्माचे नातेवाईक चोरून बकरीचे दूध काढून घेतात. अशा तऱ्हेने चोरलेल्या दुधामुळे घरातल्या सगळ्यांना चहा मिळत रहातो.

या लहानशा कादम्बरीत आपल्याला लेखकाच्या लहानपणचा गोष्टी, बांधवांची अन् मित्रांची विचित्र वागणूक वगैरेंचा परिचय होतो. एक नातेवाईक तर त्याला नेहमीच धमकी देत असतो, की त्याने आपल्या गरजा पुऱ्या केल्या नाहीत, तर आपण सैन्यात भरती होअू.

एकदा तेथल्या स्थानिक शाळेतल्या मुली लेखकाकडे पहातात. तेंव्हा त्याला वाटते की आपण लेखक म्हणून प्रसिद्ध असल्यानेच त्या आपल्याकडे पहात आहेत, अन् यामुळे तो खूप आनन्दित होतो. पण लवकरच त्याला हा भ्रम आहे हे लक्षात येते; कारण त्याच्यामागे असणाऱ्या, फळांनी लगडलेल्या झाडाकडेच त्यांची दृष्टि असल्याचे त्याला कळून चुकते!

नरम विनोदाने भरलेली ही कादम्बरी केरळमधील एका सर्वसामान्य मुसलमान कुटुम्बाच्या परिस्थितीचे दर्शन घडवते, गरीब माणसांच्या लहान सहान अपेक्षा व समजुतींचे दिग्दर्शन करते.

वैकम महम्मद बशीर हा त्याच्या समकालीन मल्याळी कथा साहित्याचा मार्गदर्शक आहे. याचा जन्म सन १९१० मधे झाला.

तुम्हाला माहीत आहे?

१. दिल्ली ही आपल्या देशाची राजधानी केंव्हापासून झाली? त्यापूर्वी आपली राजधानी कोणती होती?
२. ऱ्होडेशियाचे नवीन नाव काय?
३. खूप जुना खेळ कोणता?
४. भारतातल्या राष्ट्रीय काँग्रेसची पहिली अध्यक्षा कोण?
५. सर्वात पहिल्या रोबोटची निर्मिती केंव्हा झाली?
६. 'जयहिन्द' या घोषणेची सुरुवात कोणी केली?
७. भारताच्या अुपाध्यक्षांची आणखी एक दुसरी जबाबदारी कोणती?
८. झेब्र्याचे वैशिष्ट्य काय?
९. 'राजतरंगिणी' हा ग्रन्थ कोणत्या राजांचा इतिहास सांगतो?
१०. पोस्टाचे तिकिट भारतात प्रथम केंव्हा सुरू झाले?
११. कोणत्या चॉकलेट-संस्थेने एका पुऱ्या गावाची निर्मिति केली?
१२. इटलीचे राष्ट्रीय फूल कोणते?
१३. 'गीतगोविन्द'चा लेखक कोण?
१४. "दास कॅपिटल" जगातल्या प्रमुख पुस्तकांपैकी एक आहे. त्याचा लेखक कोण?
१५. अमेरिकेच्या अध्यक्षांचे निवासस्थान 'व्हाईट हाअूस' याला पांढरा रंग का दिला गेला?

अुत्तरे

१. १९११; कलकत्ता.
२. झिंबाब्वे.
३. पोलो (इसवी सनाच्या पहिल्या शतकात पर्शियात खेळला जात असे.)
४. डॉ. ॲनी बेझन्ट.
५. अमेरिकेतील युनिमेशन या संस्थेने १९६२ मधे निर्माण केला.
६. नेताजी सुभाषचन्द्र बोस.
७. राज्यसभेचे अध्यक्षपद.
८. दोन झेब्र्यांच्या अंगावरचे पट्टे कधीही सारखे नसतात.
९. काश्मिरच्या राजांचा इतिहास.
१०. इ.स. १९५२ मधे.
११. कॅडबरी बोर्नव्हिल.
१२. कूई.
१३. जयदेव.
१४. कार्ल मार्क्स.
१५. आगीत पडलेले डाग लपवण्यासाठी.

शंभूचा पश्चात्ताप

एकतापुर नावाच्या गावात शंभू नावाचा एक श्रीमन्त माणूस रहात असे. त्याला एकच मुलगी होती- मन्दाकिनी.

मंदाकिनी दिसायला फार सुरेख होती. धन-दौलत व रूपसौन्दर्य यामुळे अनेक श्रीमन्त घराण्यातल्या तरूण मुलांना तिचे आकर्षण वाटू लागले व त्यांच्याकडून तिला लग्नाच्या मागण्या येअू लागल्या. परन्तु इकडे मंदाकिनीची गोष्ट निराळीच होती. आपल्या पित्याजवळ काम करणाऱ्या रामचन्द्र नावाच्या तरुणाशी लग्न करायची तिची इच्छा होती.

रामचन्द्र सुन्दर होता; भोळाभाबडा व मोठा प्रामाणिकही होता तो.

मन्दाकिनीसाठी स्थळे पहाण्याचा जेंव्हा शंभूने विचार केला, तेंव्हा तिने रामचन्द्रशी विवाह करायची आपली इच्छा त्याला सांगून टाकली. ते ऐकून रामचन्द्र सुन्नच झाला!

आपल्याकडे काम करणाऱ्या नोकराला आपला जावई बनवणे शंभूला फार अपमानकारक वाटत होते. खूप विचार करून न केलेल्या अपराधाचा आरोप ठेवून त्याला कामावरून काढून टाकले.

रामचन्द्रला याबद्दल फार दु:ख झाले व तो ते गावच सोडून निघून गेला. मन्दाकिनीने हट्टाने सांगून टाकले की, 'लग्न केले, तर रामचन्द्रशीच करीन, नाहीतर जन्मभर तशीच राहीन.' आईनेही मुलीच्या म्हणण्याचे समर्थन केले. नाइलाजाने शंभूने रामचन्द्रला शोधायचा प्रयत्न केला, पण त्याचा कुठेच पत्ता लागेना.

सुमन देसाई

अशीच दोन वर्षे निघून गेली. आपल्या सर्व कामात मदत करणारा रामचन्द्र जवळ नसल्याचा आणि मन्दाकिनीच्या लग्न न करण्याच्या निर्णयाचा शंभूच्या तब्येतीवर परिणाम होऊन तो वारंवार आजारी पडू लागला.

हे सारे पाहून शंभूच्या बायकोने मुलीची कशीतरी समजूत घालून तिला लग्नाला तयार केले.

दूरच्या एका गावी धर्मराज नावाचा एक करोडपति रहात असे. त्याच्या मुलाचे स्थळ योग्य वाटून, गावच्या एका प्रतिष्ठित माणसाला बरोबर घेऊन शंभू धर्मराजच्या गावी गेला. तो तेथे पोचला, तेंव्हा धर्मराजचा मुलगा घरी नव्हता.

धर्मराजने शंभूचे खूप आतिथ्य केले. "मी मुलाला निरोप देऊन बोलवून घेतो. शेतीबरोबरच माझा व्यापारही असल्याचं आपण ऐकलंच असेल. माझा मुलगा नेहमी व्यापारातच गुंतलेला असतो." असे म्हणून त्याने आपल्या नव्या नोकराला बोलवून घेतले.

नोकर समोर आला, तेंव्हा त्याला पाहून शंभूला मोठेच आश्चर्य वाटले! तो अन्य कोणी नसून, रामचन्द्रच होता! त्याला असे अचानक पाहून शंभू जरा घाबरूनच गेला. परन्तु रामचन्द्र मात्र शंभूशी मोठ्या प्रेमाने बोलला. त्याने त्याच्या घरातल्या प्रत्येक व्यक्तीची नावे घेऊन त्यांची खुशाली विचारली.

हे पाहून धर्मराज शंभूला म्हणाला, "मी याला काही दिवसापूर्वीच कामाला ठेवला आहे. त्यानं आपणाकडे अगोदर काम केलंय असं दिसतंय." अन् लगेच रामचन्द्रकडे वळून तो म्हणाला, "जा, लवकर जाऊन माझ्या मुलाला बोलवून आण."

यावर रामचन्द्र हळू आवाजात अुत्तरला, "ते आत्ता येणार नाहीत."

"का नाही येणार? व्यापाराची कामं मागनं पहाता येतील, अगोदर त्याला इकडे यायला सांग. मुलीकडचे त्याला भेटायला आलेत म्हणून सांग जा लवकर." असे म्हणून धर्मराजने त्याला काही खूण केली.

परंतु तिकडे लक्ष न देता आपलेच बोलणे चालू ठेवत रामचन्द्र म्हणाला. "आत्ता तर ते नीलवेणीच्या घरी असतील. त्यांनी यायचं म्हटलं, तरी नीलवेणी येऊ देणार नाही त्यांना."

"ही नीलवेणी कोण?" शंभूने आश्चर्याने पहात विचारले.

धर्मराज काहीतरी अुडवाअुडवीचे अुत्तर देऊन नीलवेणी प्रकरणावर पडदा टाकायच्या विचारात होता. प्रण इतक्यात रामचन्द्रच अुत्तरला, "ही नीलवेणी तर मंजुवाणीची मुलगी. काही दिवसांपूर्वी छोटे बाबू मद्यपान करून झिंगले अन् रस्त्यात पडले. तेंव्हा त्या नीलवेणी अन् मंजुवेणींनी त्यांना अुचलून घरात नेऊन

झोपवले, त्यांची सेवाशुश्रूषा केली. तेंव्हा पासून हे असंच चाललंय, अन् मंजुवेणी तर सांगत फिरते की छोटे बाबू तिचे 'भावी जावई' आहेत."

ते ऐकताच शंभू सर्व काही समजून चुकला. रागावून आता शंभू धर्मराजकडे एकटक पहात राहिला. पण तो तर त्याहीपेक्षा जास्त रागाने रामचन्द्रकडे पहात होता.. शंभू मुकाट्याने आपल्याबरोबरच्या त्या प्रतिष्ठित माणसाला घेऊन घराबाहेर निघून आला.

इतक्यात अपार क्रोधाने धर्मराजने रामचन्द्रचे मानगुट पकडून त्याला बाहेर ढकलत म्हटले, "अरे बुद्धिहीन माणसा, तुला कामला ठेवून मी तर पदरात निखाराच बांधून घेतला! चल, चालता हो ताबडतोब! क्षणभरही थांबू नकोस इथे!"

धडपडून पडणाऱ्या रामचन्द्रला ऐनवेळी हाताने सावरत शंभू म्हणाला, "चल बेटा! आता आपण आपल्या घरी जाऊ या."

तेथेच कट्ट्यावर उभा असलेला धर्मराज म्हणाला, "अहो, त्याच्या बोलण्यावर काही विश्वास ठेवू नका."

शंभू हसत-हसत त्याला म्हणाला, "हा रामचन्द्र किती चांगला आहे, हे माझ्या घरच्यांना आधीपासनंच चांगलं ठाऊक आहे; ओळखायला मलाच तेवढा उशीर लागला. मला कळलंय की, जीव गेला तरी हा कधी खोटं बोलणार नाही. मी उगीचच घालवून दिलं बिचाऱ्याला, अन् मग बसलो होतो काळजी करत. पण यानं मात्र नंकळत माझ्या मुलीचं आयुष्य बरबादीपासून वाचवलं! मी आता याला नोकर म्हणून नव्हे, तर भावी जावई म्हणून घेऊन जातो आहे."

शंभू बरोबर आलेल्या रामचन्द्रला पाहून मायलेकींना फार आनन्द झाला. एका सुमुहूर्तावर रामचन्द्र व मंदाकिनीचा विवाह थाटाने साजरा झाला.

प्राचीन काळची गोष्ट आहे. रशियात एक म्हातारी रहात होती. तिला दोन मुलगे होते. त्यांच्यापैकी एक मेला आणि दुसरा कोठे तरी दूर देशी निघून गेला. तो गेल्यावर तिसऱ्या दिवशी म्हातारीकडे एक शिपाई आला. "आजी बाई, रात्र बरीच झाली आहे. आजची रात्र तुमच्या इथे झोपू का? सकाळी जाईन मी आपल्या वाटेने!" तो म्हातारीला म्हणाला.

"ठीक आहे, माझी काही हरकत नाही. पण तू कोठून आला आहेस ते तर सांगशील?" म्हातारीने शिपायाला विचारले.

"आजी बाई, मी तर त्या लोकातून आलो आहे!" शिपायाने उत्तर दिले.

"खरंच? माझा एक मुलगा नुकताच मेला. तुला तर कुठे तो भेटला नाही?" म्हातारीने भोळसटपणे विचारले.

"आम्ही दोघे तेथे एकाच खोलीत राहतो." शिपायाने माहित पुरवली. "तुमचा मुलगा तिथे बगळ्यांचा रखवालदार बनून काम करतोय आजी!"

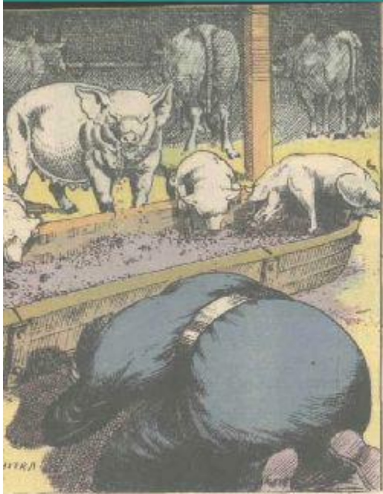
"अरेरे, बिचाऱ्याला खूपच त्रास होत असेल नाही?" म्हातारीने विचारले.

"खूप त्रास होतो त्याला. बगळे केव्हांही काटेदार झाडा- झुडुपात जातात. त्यांच्या पाठीमागे पळावं लागतं बिचाऱ्याला!" शिपाई म्हणाला.

म्हातारीने विचारले-"तर मग त्याचे सगळे कपडे फाटून गेले असतील नाही?"

"होय, त्याच्या सगळ्या कपड्यांची

अरुण देशपांडे

लक्तर झाली आहेत. खरंच सांगतो मी आजीबाई." शिपाई म्हणाला.

म्हातारीने विचारले-"एक काम करशील? माझ्या पाशी चाळीस वार कापड नि काही पैसे आहेत. ते माझ्या मुलाला नेऊन देशील!"

"जरूर, अगदी नक्की नेऊन देईन!" शिपायाने आश्वासन दिले.

शिपाई रात्री म्हातारीच्या घरी झोपला. दुसऱ्या दिवशी म्हातारीने दिलेले चाळीस वार कापड नि पैसे घेऊन त्याने मजेत आपला रस्ता धरला.

या घटनेनंतर काही दिवसांनी दूर देशी गेलेला म्हातारीचा मुलगा परत आला.

म्हातारीने त्याला सांगितले-"बेटा, तू जेव्हा इथं नव्हतास तेव्हा एक माणूस त्या लोकातून आला. तुझा मोठा भाऊ अन् तो तेथे एकाच खोलीत राहतात असे ही त्याने मला सांगितले. त्याच्या बरोबर तुझ्या भावाला देण्यासाठी मी चाळीस वार कापड आणि काही पैसे ही दिले."

"फार मोठं काम केलंस आई! कुणी तरी धोका देऊन आपल्याला लुटलं बघ." असं म्हणून म्हातारीचा मुलगा बाहेर पडला.

जंगलातला रस्ता पार करून तो एका गावात पोचला. त्या गावच्या जमीनदाराच्या घराच्या बाजूला असलेल्या गोठ्यात एक डुक्कर आपल्या पिल्लांसह चारा खात होतं. म्हातारीच्या मुलाने डुकराला लवून नमस्कार केला आणि त्यांच्याशी काही बोलत असल्याचे त्याने नाटक केले.

घराच्या वरच्या मजल्यावरून जमीनदाराची बायको हा सर्व प्रकार पहात होती. तिने आपल्या मोलकरणीला बोलवून सांगितलं-"तो मुलगा डुकराला का नमस्कार करीत आहे हे त्याला विचारून ये बरं!"

जमीनदाराची मोलकरीण म्हातारीच्या मुलापाशी आली नि तिने विचारलं-

"आमच्या डुकराला असा लवून का नमस्कार करीत आहेस?"

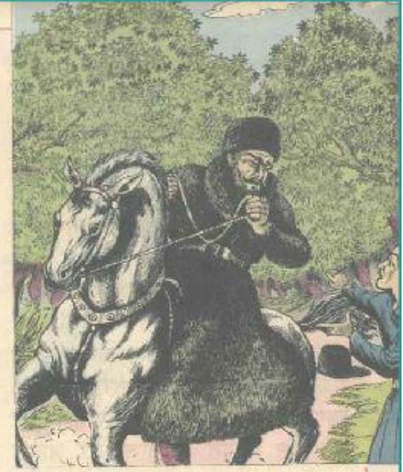
म्हातारीचा मुलगा म्हणाला-"ताई, ही डुकरीण माझ्या बायकोच्या नात्यातील आहे. उद्या माझ्या मुलाचं लग्न आहे. लग्नाच्या कामात देखरेख ठेवण्यासाठी हिला घेऊन जायला मी आलो आहे. आपल्या मालकिणीला विचारून मला तेवढी परवानगी मिळवून दे ना!"

मोलकरणीकडून हे सर्व ऐकून जमीनदाराची बायको म्हणाली-"लग्नासाठी डुकरांना घेऊन जायला आला आहे म्हणतेस? मूर्खच दिसतो आहे. आपलं काय बिघडले त्यात? त्या डुकरिणीला माझा लोकरी कोट घाल, आणि पिल्लांसह टांग्यात बसवून थाटात रवाना कर तिला."

मोलकरणीने मालकिणीच्या इच्छेनुसार डुकरीण नि तिच्या पिल्लांना टांग्यात बसवले नि म्हातारीच्या मुलाच्या हाती लगाम दिला. तशी वरच्या मजल्यावरून हे सर्व पाहणारी जमीनदारीण जोरात हसली.

जमीनदार परत आला तेव्हा जमीनदारिणीने सर्व वृत्त नवऱ्याला सांगितलं.

"डुकरीण नि तिच्या पिल्लांना तू त्याच्या बरोबर पाठवून दिलंस हं?"

जमीनदाराने विचारले.

"होय, मी डुकरिणीला आपला लोकरी कोट चढवला अन् आपल्या टांग्यात पिल्लांसह तिला बसवून त्या मुलाला रवाना केले." जमीनदाराच्या बायकोने नवऱ्याला सर्व समाचार दिला.

जमीनदार चांगलाच रागावला. त्याने बायकोला सांगितलं-"तुला चांगलाच धोका दिलाय त्याने!" नंतर जमीनदार घोड्यावर स्वार होऊन म्हातारीच्या मुलाच्या शोधासाठी निघाला. घोड्याच्या टापांचा आवाज ऐकून म्हातारीचा मुलगा सावध झाला. त्याने टांगा झाडीत लपवला व रस्त्यावर आला. त्याने आपली

टोपी रस्त्यावर समोर ठेवली आणि बसून गेला.

थोड्याच वेळात जमीनदार तेथे आला नि त्याने विचारले—"टांग्यातून डुकरांना घेऊन जाणाऱ्या कोणाला तू पाहिलंस?"

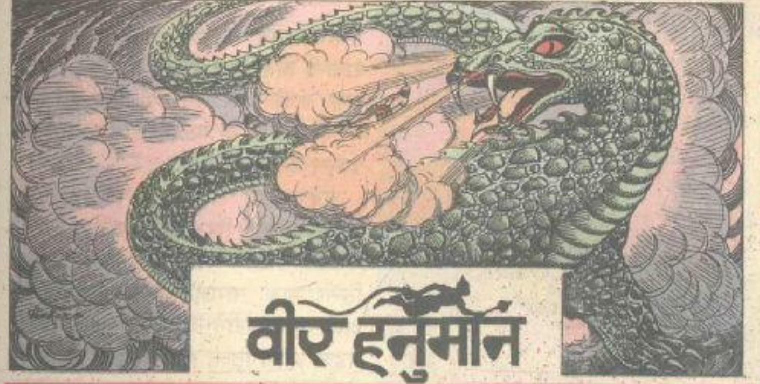
"होय साहेब, पण त्याला आता बराच वेळ झाला. तो खूप दूर गेला असेल आता पर्यंत!" म्हातारीच्या मुलाने माहिती दिली.

जमीनदाराने त्याला पकडण्यासाठी मदत मागितली तेव्हा म्हातारीचा मुलगा म्हणाला—"जर येथील आसपासचे रस्ते आपणास माहीत असतील, तर आपण त्याला पकडू शकाल. मला रस्ते माहीत आहेत, पण माझ्या जवळ घोडा नाही. म्हणून मी आपणास मदत करू शकणार नाही. शिवाय या टोपीखाली एक ससाणा आहे. मी त्याची रखवाली करीत आहे. तो जर उडून गेला तर माझा मालक त्याची किंमत ३०० रुबल माझ्याकडून वसूल करील!"

"बेटा, तावडतोब माझ्या घोड्यावर बसून त्या बदमाशाला पकड. तुझा ससाणा मी सांभाळतो. हं, हे तीनशे रुबल तुला देऊन ठेवतो. जर ससाणा उडून गेला, तर तुझं नुकसान नको व्हायला." असं म्हणून जमीनदाराने आपला घोडा व ३०० रुबल त्याच्या स्वाधीन केले.

म्हातारीचा मुलगा जमीनदाराच्या घोड्यावर बसून तीनशे रुबल घेऊन पुढे निघाला, जाताना टांगा ही आपल्या बरोबर घेतला नि गावी पोचला. इकडे जमीनदाराने खूप वाट पाहिली, म्हातारीचा मुलगा काही परत आला नाही. त्याने टोपी उचलून पाहिली तर खाली ससाणा नव्हताच. हे पाहून जमीनदाराच्या लक्षात आलं की आपल्या बायकोप्रमाणेंच या भामट्याने त्याला ही चांगलाच हात दाखवलेला आहे.

वीर हनुमान

हनुमान बाणाच्या वेगाने चंद्रसेनेच्या निवास भवनात पोचला. हे भवन संगमरवरी दगडांनी बांधलेले होते व ठिकठिकाणी अद्‌भुत शिल्पाकृति कोरलेल्या होत्या. त्या घुडुप अंधारात ही ते भवन चमकत होते, कारण त्याचे बांधकाम करताना जागोजागी विविध रत्ने लावलेली होती.

भवनाच्या प्रवेश-द्वारी कोणी राक्षस पहारेकरी नव्हता. सर्व जण काली-मंदिरातील उत्सवात भाग घेण्यासाठी गेले होते. पण प्रवेश-द्वारावर एक भयानक राक्षस-सर्प दिसत होता.

हनुमानाने जेव्हा त्या राक्षस-सर्पाला पाहिलं, त्याच वेळी त्याने ही हनुमानाला पाहिलं. फूत्कार करीत तो साप आपल्या शेपटीवर उठला. या सापाला पाय सुद्धा होते. त्याच्या नाकपुड्यातून धूर व ज्वाला निघत होत्या. त्या सर्पाला मारण्यासाठी हनुमान त्याच्यावर झडप घालणार, इतक्यात भवनाच्या वरच्या मजल्यावरील एका कक्षातून कोणा स्त्रीचा आर्त स्वर त्याला ऐकू आला.

लगेचच हनुमानाने सूक्ष्म रूप धारण केलं व तो राक्षस-सर्पाच्या तोंडावाटे त्याच्या पोटात जाऊन पोचला. त्याने त्या सापाचे पोट कापून त्याला मारून टाकले. नंतर तो भवनाच्या

अंतर्भागात आला. वरच्या मजल्यावरून त्याला चाबकाच्या फटकाऱ्यांचे आवाज व स्त्रीचे ओरडणे ऐकू आले.

चंद्रसेना जिथे कैदेत होती त्या कक्षा-जवळ हनुमान धावत-पळत जाऊन पोचला. दाराला आतून कडी लावलेली होती. म्हणून हनुमानाने खिडकीतून डोकावून आतील दृश्य पाहिले. तेव्हा शुद्धीवर आलेल्या चन्द्रसेनेला चाबकाने मारीत कंटकी धमकावीत होती–"सांग, तू काली मंदिरात कुणाला पाठवलं होतंस? नाहीतर आता मी तुझं डोकं धडापासून अलग करते. तुझ्यासारख्या धोखेबाज बाईला पाताळ-लंकेत आणताना त्या महिरावणाने आपली अक्कल गहाण टाकली होती असं वाटतं, नाहीतर त्याने असं कधी केलं नसतं!" असं म्हणून कंटकी चंद्रसेनेचा गळा जोराने दाबायचा प्रयत्न करू लागली.

हनुमानाने लगेच आपली शेपूट वाढवली आणि खिडकीतून आत घातली. कंटकी जेव्हा चन्द्रसेनेचा गळा दाबून तिला मारू लागली, तेव्हा हनुमानाने आपल्या शेपटीने कंटकीच्या गळ्याला वेढले आणि तिला मागे ओढले. इतकंच नव्हे, तर त्याने आपल्या शेपटीने कंटकीचा गळा असा जोराने दाबला की ती मरून गेली.

हनुमानाने एकच लाथ मारून कक्षाचा दरवाजा मोडून टाकला व तो आंत पोचला. त्याने चन्द्रसेनेला नमस्कार केला व थोडक्यात सर्व वृत्त तिला सांगितले. नंतर त्याने महिरावणाला मारण्याचा उपाय सांगण्याबाबत चन्द्रसेनेला प्रार्थना केली.

रामाचे नाव ऐकताच चन्द्रसेना आपले सर्व दु:ख विसरली. ती आनंदून म्हणाली–"हे हनुमान, महिरावणाच्या प्राणांचे रहस्य मी तुला सांगते, पण महिरावणाचा संहार केल्यानंतर तू मला रामाचे दर्शन घडवशील असे वचन मला दे."

आपण चन्द्रसेनेला रामाचे दर्शन अवश्य घडवूं असे हनुमानाने तिला वचन दिले. मग महिरावणाचे प्राण जेथे सुरक्षित आहेत ती जागा चन्द्रसेनेने हनुमानाला सांगितली. यावर हनुमान लगेच तेथून बाहेर आला, आकाशात उडाला आणि साता समुद्रापलीकडील ज्वालामुखी कमळाजवळ पोचला. त्या कमळाच्या पाकळ्या म्हणजे जळणाऱ्या ज्वाला होत्या. हनुमानाने अग्निदेवाची प्रार्थना केली आणि त्या कमळात घुसला. मग त्या कमळाच्या देठातून तो थेट मकर-बिळापाशी पोचला.

मकर-बिळात भयंकर साप फूत्कार करीत होते. पिशाच्च हुंकार भरीत होते. हनुमान जोराने ओरडला आणि त्या दुष्ट शक्तींना डाव्याउजव्या हातांनी गुद्दे मारून घाबरवून सोडले. सगळे पिशाच्च तर पळून गेले, पण आता हनुमानाला सर्वत्र व्यापून राहिलेली एक भयंकर राक्षसाकृति दिसली. तिला लांब सफेद दाढा होत्या आणि तिचे डोळे लाली-लाल होते. आकृतीने हनुमानाला रोकले.

हनुमान जोरात ओरडला–"दूर हो माझ्या समोरून. कोण आहेस तू?" ती आकृति विकट हास्य करीत म्हणाली–"मी आहे वेताळ. भूत, प्रेत

व पिशाच्च या सर्वांचा मी नायक आहे. तू कोण? इथे फक्त दोन जणच येऊ शकतात. एक म्हणजे महिरावण, आणि दुसरा एक महाबलशाली कोणी! तू महिरावण नाहीस, म्हणजे तो दुसरा महाबलशाली असावास!"

हनुमान जोर-जोरात हसत म्हणाला–"वा रे वेताळ! अरे स्मशानात स्वतंत्रपणे राहणाऱ्या तुझी अशी दुरवस्था का झाली? इथे अंधारात काय करीत आहेस? चल, हट इथून. नाहीतर माझ्या ताकतीचा मजा पहा."

हनुमानाचा उपहास करीत वेताळ हसत म्हणाला–"अस्सं? तर मग

पाहतोच मजा! दाखव तुझी ताकत!"

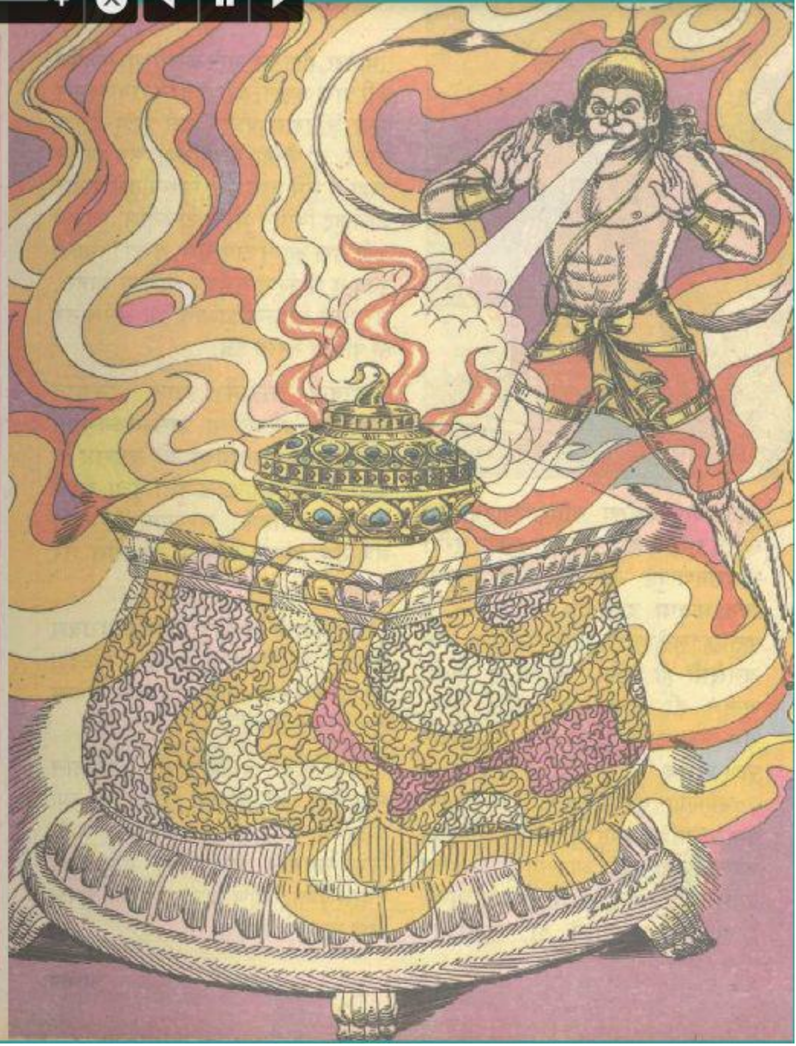
हनुमानाने ताबडतोब आपल्या मुठीने वेताळाला एक गुद्दा घातला. त्यासरशी वेताळ खाली जमिनीवर पडला. आता हनुमानाला नमस्कार करीत तो म्हणाला-"स्वामी हनुमान, मी धन्य झालो. थोड्या दुर्वर्तनामुळे मी शापग्रस्त झालो नि इथे कैदेत पडलो. शिवजींनी सांगितलंय की तुझ्या स्पर्शाने मी शापमुक्त होईन! जय वीर हनुमान की!" उसे म्हणून क्षण भरात वेताळ तेथून अदृश्य झाला.

हनुमानाने तेथील गुंफेत प्रवेश केला. एका उंच शिलावेदीवर गोल रत्नमंजूषा त्याला दिसली. तिच्या झाकणावर अग्नि-ज्वाला दिसत होत्या. हनुमान जवळ पोचताच त्या ज्वालांनी त्याला घेरले. ताबडतोब हनुमानाने जोरात श्वास घेतला आणि प्रलयंकारी हवेचे झोत त्यांच्यावर सोडले. तरी पण एक ही ज्वाला विझली नाही, उलट त्यांनी हनुमानाला अधिकच घेरले.

हनुमानाने अग्नि-देवाचे मनःपूर्वक स्मरण केले नि म्हणाला-"हे अग्निदेव! तुझ्या मित्र वायुदेवाचा मी मुलगा! माझ्यावर कृपा कर." बस, दुसऱ्याच क्षणी सर्व ज्वाला विझून गेल्या. लगेचच रत्न-मंजूषेवरील ज्वालेतून ध्वनि आला–

"हनुमान, तुला एक महत्त्वाची गोष्ट सांगण्यासाठी मी इतक्या उग्र स्वरूपात तुझ्यावर तुटून पडलो. या मंजूषेत असलेल्या पांच भुंग्यांना एकांच दमात मारण्यासाठी तुला पाच तोंडे असली पाहिजेत आणि आपल्या प्रचंड श्वासांनी यांना तोंडात घेऊन चावून चावून खाऊन टाकले पाहिजे. हे सर्व नीट लक्षात ठेव."

हनुमानाने अग्नि-देवाला नमस्कार केला. आणि नंतर भ्रमरांनी भरलेली ती मंजूषा घेऊन तो वायु-वेगाने राम-लक्ष्मणांकडे आला. ते दोघे

आतांपर्यंत असंख्य महिरावणांशी युद्ध करीत राहिले होते. हनुमान हुंकार भरीत महिरावणापुढे उतरला, आणि त्याला रत्न-मंजूषा दाखवीत म्हणाला—"हे पाताळ लंकेश्वरा! तुझे पंचप्राण आत असलेली ही पेटिका मी घेऊन आलो, अजून ही तुला एक संधि देतो, राम-लक्ष्मणाची क्षमा माग नि आपले प्राण वाचव."

आपल्या पंच-प्राणांची रत्न-मंजूषा पाहून महिरावणाचा चेहरा फिक्का पडला. जसा काही आपल्यावर दगडांचा वर्षाव होत आहे असा त्याला भास झाला. दुःखी अंतःकरणाने तो म्हणाला-

"वानरा, हे तू बरं नाही केलंस! या मंजूषेत जरी प्राण असले, तरी ते तू नि रामलक्ष्मण यांना अतिशय घातक असे मृत्यु-द्वारच समज. तू जेव्हा ही पेटिका उघडशील तेव्हा ते भुंगे तुला डंख मारून तुझे शरीर कालकूट विषाने भरून टाकतील, जाळून तुझी राख करून टाकतील. तुम्हा तिघांचा मृत्यु तू आपल्या बरोबर आणला आहेस. जर तुला आपल्या प्राणांचे प्रेम असेल तर ती पेटिका खाली ठेव."

यावर जोराने हसत हनुमान म्हणाला-"झोपलेल्या राम-लक्ष्मणांना जादूने इथे आणण्याचा जो अपराध तू केला आहेस, त्याबद्दल तुला मृत्यु-दंडच मिळाला पाहिजे. मरण्यापूर्वी काही मंत्र-तंत्र दाखवू इच्छित असलास तर दाखव."

हनुमानाची निर्भयता पाहून महिरावण घाबरला नि जोराने ओरडला—"कंटकी! ओ कंटकी! ताबडतोब जाऊन चंद्रसेनेला ठार मारून टाक."

मंदस्मित करीत हनुमान म्हणाला-"अरे मायावी महिरावण! त्या कंटकीची बुद्धि तुझ्याहून ही प्रखर आहे. तिने यापूर्वीच चन्द्रसेनेला मारण्याचा प्रयत्न केला. आणि म्हणूनच तिला आपले प्राण गमवावे लागले."

काय झालं असेल ते महिरावणाच्या लक्षात आलं. तो जोराने किंचाळून हातात जी वस्तु येईल ती बाणाप्रमाणे राम-लक्ष्मणांवर फेकू लागला. मधून मधून स्वतःलाच घायाळ करून आपले रक्त इकडे-तिकडे सांडू लागला. हे सर्व पाहून हनुमानाने भगवान शंकराचे स्मरण केले आणि पाच तोंडे प्राप्त करून घेतली. अशा रीतीने हनुमान 'पंचमुखी हनुमान' बनला.

हनुमानाने पाच तोंडांनी भयंकर गर्जना केली. त्याने रत्न-मंजूषेचे झाकण उघडताच महिरावणाचे प्राण असलेले पाच भुंगे प्रलयकालीन झंकार करीत बाहेर आले. हनुमानाने आपल्या पाच तोंडांनी जोरात श्वास घेऊन त्या पाच भुंग्याना एकाच वेळी आपल्या पाच तोंडात शोषून घेतले, आणि चावून-चावून त्यांना खाऊ लागला. नंतर या भुंग्यांचे मृत अवशेष त्याने थुंकून टाकले. दुसऱ्याच क्षणी सारे मायावी महिरावण जमिनीवर निश्चेष्ट पडले.

अशा रीतीने महिरावणाची सेना नष्ट झाली, तरी पण त्याने पळून जाण्याचा प्रयत्न केला नाही. तो राम व लक्ष्मणावर विविध प्रकारच्या शस्त्रास्त्रांचा उपयोग करू लागला. तेव्हा रामाने एका महान्

अस्त्राने महिरावणाचे डोके उडवले. त्याबरोबर महिरावण खाली पडला नि मरून गेला.

तेव्हा पंचमुखी मारुती व राम आणि लक्ष्मण यांच्यावर फुलांचा वर्षाव झाला. ब्रह्मादि देव व शिवजी तेथे आले. ब्रह्मदेव रामाला म्हणाला-"हे राम, हा महिरावण कालनेमीच्या अंशातून उत्पन्न झाला. हनुमानाच्या मदतीने हा तुझ्या हस्ते आता मारला गेला. हनुमान शिवाच्या अंशातून उत्पन्न झालेला होता, म्हणून महिरावणाचा संहार करण्यासाठी आवश्यक रत्न-मंजूषा साता समुद्रांपलीकडून आणू

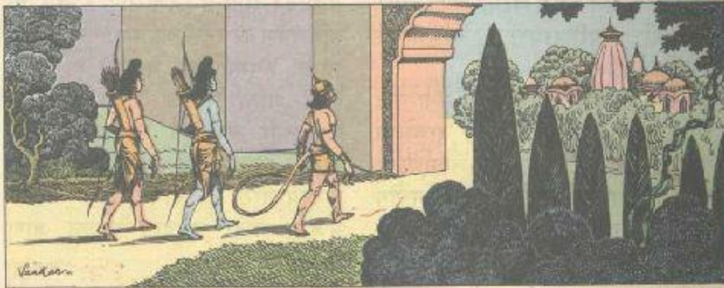
शकला."

शिवाने हनुमानाला आशीर्वाद देऊन म्हटलं-"हे हनुमान, तुझी शक्ति आणि बळ केवळ अपूर्व आहे. अत्यंत असाध्य काम तू साध्य करून दाखवलंस! अन्यथा महिरावणाचा संहार करणं अशक्यच होतं. इथून पुढे पंचमुखांजनेय हनुमानाचे जो स्मरण करील, त्याला भूत-प्रेत, पिशाच्च यांची कधी ही बाधा होणार नाही."

हनुमानाने आपले पंचमुख स्वरूप सोडून दिले. आपल्या पूर्ववत् रूपात येऊन त्याने ब्रह्मा व शिव यांना प्रणाम केला. ब्रह्मादि देव व शिव यांनी राम-लक्ष्मणाचा विजय होईल असा आशीर्वाद दिला व ते तेथून निघून गेले. जाण्यापूर्वी ब्रह्मदेवाने रामाला आदेश दिला की मत्स्यवल्लभाला पाताळ-लंकेचा राजा बनवण्यात यावं. त्यानुसार रामाने मत्स्यवल्लभाला बोलवले व त्याला पाताळ-लंकेच्या राज-सिंहासनावर बसवले.

यानंतर हनुमानाने रामाला नम्रपणे आपण चन्द्रसेनेला दिलेल्या वचनाबद्दल सांगितले. तो म्हणाला-"हे राम, जर चन्द्रसेने मदत केली नसती तर महिरावणाचे प्राण कोठे आहेत हे मला समजूच शकले नसते. आपल्या कार्य-सिद्धीसाठी मी चन्द्रसेनेला वचन दिले आहे की महिरावणाचा संहार केल्यानंतर मी आपणास तिच्यापाशी घेऊन जाईन!"

थोडा वेळ मौन धारण करून राम हनुमानाला म्हणाला-"ठीक आहे, चल तर मग!" रामाने स्वीकृति दिल्यावर हनुमानाला अत्यंत आनंद झाला. तो श्रीरामाला चन्द्रसेनेच्या महालापर्यंत घेऊन गेला. राम मंद-स्मित करीत हनुमानाच्या मागे चालत राहिला.

सहज गुण

गोपाळ हा लहानपणापासूनच सेवाभावी होता. आपल्या आसपासचे लोक ही आपल्याप्रमाणे सुखी असावेत असे त्याला वाटे. जसजसे वय वाढले, तसतशी त्याची उपकारी प्रवृत्ति वाढत गेली.

अशा रीतीने काही काळ लोटला. आता गोवर्धनपुरात गोपाळच्या या परोपकारी प्रवृत्तीची बूजच कोणाला राहिली नाही. तो स्वतःच लोकांकडे जाऊन त्यांच्या गरजा जाणून त्यांना मदत करू लागला. त्याच्याकडे मदत मागण्यासाठी कोणी येईनासे झाले.

गावात त्याने कुणाला मदत केली नाही तर लोक त्याला म्हणत-"तुझ्या भरोशावर मी दुसऱ्या कोणाला मदतीसाठी बोलावलं नाही. आता तू नाही म्हणतोस, मग मी कुठे जाऊ?" अशी गोपाळची गत झाली.

पाठीमागे लोक गोपाळची टिंगल ही करीत. एकदा गोपाळची निंदा लोक कशी करतात हे त्याच्या कानावर आलं.

ते ऐकून गोपाळला वाईट वाटलं. तो आपल्या बायकोला म्हणाला-"माझ्या चांगुलपणाचा हा परिणाम बघ. मी ज्याला मदत करतो त्याला संतोष नाही. एकाद्याला मदत केली नाही तर तो माझ्यावर रागावतो. ज्यांना माझ्या मदतीची आवश्यकता नाही ते माझा हेवा करीत बसतात. आसपास कोणी दुःखी माणूस असला तर त्याच्याकडे लक्ष न द्यावं हे बरं असं मला वाटू लागलंय!"

गोपाळची बायको हे ऐकून हसून म्हणाली-"दगड मारणाराला ही वृक्ष

सुवाम पवार

फळंच देतो. हा ज्याचा त्याचा सहज गुण आहे. तुम्हाला आपला सहज गुण सोडून शांति मिळणार नाही. आता तुम्हाला मन:शांतीची आवश्यकता आहे. म्हणून आता आपण देव-दर्शन करीत तीर्थ-यात्रा करू या, म्हणजे तुम्हाला शांति मिळेल. चला, उद्या निघूं या!"

पण गोपाळ उदासपणे म्हणाला-"माझ्या प्रामाणिकपणावर माझा विश्वास आहे. देवावर माझा कधी विश्वास नव्हता-नाही. म्हणून तीर्थ-यात्रा करून मला शांति मिळणार नाही."

गोपाळची बायको प्रेमाने नवऱ्याला म्हणाली-"तुमचा परमेश्वरावर विश्वास नाही. म्हणून तुम्हाला शांति लाभत नाही. एकदा विश्वास करून तर पहा म्हणजे कळेल तुम्हाला!"

पण गोपाळला हा विचार रुचला नाही. तो म्हणाला-"आपल्या अवती-भवती वावरणाऱ्या माणसांपेक्षा मी त्या दगडी मूर्तींना महान समजत नाही. या बाबतीत तू मला शिकवण्याची जरूर नाही."

गोपाळची बायको म्हणाली-"तर मग माणूस रूपी परमेश्वरावर विश्वास ठेवा. श्रीनिवासपुरात एक महात्मा आहे. लोक त्याला परमेश्वराचा अवतार मानतात असं मी ऐकलंय. त्याचं नाव आहे आत्मानंद. त्याच्याजवळ अनेक महान् सिद्धि आहेत. मी नुकतंच ऐकलं आहे की तुमचा चुलत भाऊ श्रीपाल त्या स्वामीजींचा अनन्य भक्त बनला आहे. श्रीपाल कोणे एके काळी तुमच्याच सारखा नास्तिक होता हे तुम्हाला माहीतच आहे न?"

हे ऐकून गोपाळच्या मनात एक विचार आला. त्याला वाटलं की जर आत्मानंद स्वामींनी श्रीपालला भक्त बनविले असेल तर स्वामीजी खरोखर एक अवतारी पुरुष असले पाहिजेत. कारण श्रीपाल पहिल्यापासूनच मोठा स्वार्थी होता. आपल्या छोट्या भावांना फसवून त्याने त्यांची संपत्ति हडपली होती आणि सरकारी अधिकाऱ्यांना लाच देऊन त्याने

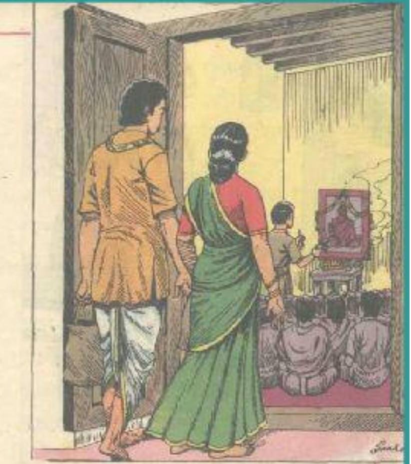
प्रमोदपुरची पाटीलकी मिळवली होती. आता जर तो भक्त बनला असेल तर तो खूपच बदलला असेल.

"आपण प्रमोदपुरला जाऊन श्रीपालच्या घरी काही दिवस राहून येऊं या. जर त्याच्यात खरेच बदल झाला असेल तर निश्चितच श्रीनिवासपुरला जाऊन स्वामीजींचे दर्शन घेऊ. कदाचित् मला तिथे मन:शांति मिळेल!" गोपाळ बायकोला म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी पति-पत्नि प्रमोदपुरला जायला निघाले. ते जेव्हा तेथे पोचले तेव्हा श्रीपालच्या घरी मोठ्या थाटा-माटात पूजा चालू होती आणि अनेक भक्त भजन-कीर्तनात रंगलेले होते.

दोघांची भेट झाली तेव्हा श्रीपालने गोपाळला प्रेमाने आलिंगन दिले आणि आत्मीयतेने म्हणाला-"आमच्या या गावात फक्त तुझ्यावरच माझं प्रेम आहे. आमच्या गावातील लोक माझी सतत बदनामी करीत असतात की माझी जीवनात कधी ही प्रगति होणार नाही. आत्मानंद स्वामींच्या कृपेने मी किती थाटात रहात आहे हे तू पहातच आहेस आता."

गोपाळ यावर म्हणाला-"गावात जे कोणी तुझी बदनामी करतात ती तुझ्यावरील प्रेमामुळे, द्वेषाने नव्हे! आता

तू जसा थाटात रहात आहेस, तसेच ते ही रहातात नाही का?"

श्रीपालला राग आला. आपला राग आवरून तो म्हणाला-"ते किती ही वैभवात रहात असले, जरी माझ्या सारखे वैभव त्यांच्या नाशीबात नाही हे मी चांगले जाणतो. आमच्या गावातल्या वीरबाहूला सरकारी नोकरी मिळणार होती. तो या गावातील होता, म्हणून सरकारी अधिकाऱ्यांनी त्याच्या बाबत माझ्याकडे चौकशी केली. वीरबाहूने एकदा माझ्या धाकट्या भावाला साथ देऊन मला दोषी म्हटलं होतं. ते मी कसं विसरून जाणार? मी त्याच्या विरुद्ध आपले मत दिले.

त्याला नोकरी मिळू नये असा मी सर्व प्रकारे प्रयत्न केला."

हे ऐकून गोपाळला आश्चर्य वाटलं, तो म्हणाला-"मला वाटले आता तू राग-द्वेषाच्या पलीकडे पोचला असशील! जुन्या एकाद्या गोष्टीवरून कुणाचा सूड उगवणं ठीक नाही."

तिकडे लक्ष न देता श्रीपाल पुढे सांगू लागला-"आमच्या गावचा शंकर काल-परवाच इथं आला होता. त्याच्या मुलीला एक चांगलं स्थळ सांगून आलं होतं. तो आमच्या गावचा होता, म्हणून मुलाकडच्यांनी त्याच्या बाबत मला विचारलं. काही दिवसांपूर्वी कोणी माझ्या मुलीपेक्षा त्याची मुलगी चांगली आहे, आणि तिचंच लग्न प्रथम होईल असं म्हटल्याचं मी विसरलो नव्हतो. मी आपल्या मुलीसाठी स्थळं पाहतो आहे. अशा स्थितीत शंकरच्या मुलीचं लग्न अगोदर का व्हावं? म्हणून मी शंकरच्या मुलीला बदनाम केलं. आत्मानंद स्वामींच्या कृपेने कालच माझ्या मुलीसाठी एक सुरेख स्थळ आलं नि लग्न ठरलं. म्हणूनच आजची पूजा योजली आहे."

आश्चर्यचकित होऊन गोपाळने विचारले-"श्रीपाल, एकाद्या निरागस मुलीच्या लग्नात मोडता घालताना तुला वाईट नाही वाटलं?"

"वाईट काय वाटायचंय? ही सर्व स्वामीजींची लीला आहे! शंकरच्या मुलीचं लग्न होणार असतं, तर त्याच्या अगोदर माझ्या मुलीचं लग्न निश्चित व्हायला हवं होतं. हे सगळं त्या शंकरचं दुर्भाग्य!" श्रीपाल म्हणाला.

"तुझं भलं करण्यासाठी दुसऱ्याचं नुकसान करणारा हा स्वामी परमेश्वराचा अवतार कसा होऊ शकेल? तू त्या आत्मानंद स्वामींची प्रशंसा करीत आहेस. शंकर त्यांना दोष नाही देणार?" गोपाळने विचारले.

श्रीपालने आपल्या मनातील विचार सांगितला-"कोणी कोणाला दोष दिला तर त्याच्याशी माझा काय संबंध?" मी आणि माझ्या कुटुंबाने सुखात रहावे एवढीच माझी इच्छा आहे.

आता गोपालला त्या घरात राहवेना. आपल्या बायकोसह तो परत निघाला. गोपाळ तेथे होता तोपर्यंत श्रीपाल त्याला आपलाच मोठेपणा सांगत राहिला.

गोपाळच्या बायकोला वाटलं की आपण आपल्या गावी परत निघालो आहोत. पण आत्मानंद स्वामींच्या दर्शनासाठी आपण श्रीनिवासपूरला निघालो आहोत हे तिला समजलं, तेव्हा तिला आश्चर्य वाटलं.

गोपाळला बायको म्हणाली-"श्रीपाल परमेश्वराचा भक्त झाला खरा! पण त्याच्यातील स्वार्थ व अहंकार ही खूप वाढला. हे सर्व पाहून माझा परमेश्वरावरील विश्वास उडत चालला आहे. अशा स्थितीत आपल्या मनांत आत्मानंद स्वामींचे दर्शन घेण्याचा विचार कसा बरे आला?"

गोपाळ दोन क्षण गप्प बसला काही विचार करीत तो म्हणाला-"परमेश्वराच्या भक्तीमुळे माणसांतील सूड-भावना कधी ही वृद्धिंगत होता कामा नये. भक्तीच्या आगीत अहंकारासारखे सहजगुण भस्मसात् व्हावेत. पण माझा भाऊ श्रीपालच्या बाबतीत मात्र असं घडलं नाही. तरी पण स्वामी आत्मानंद खरोखर अवतारी पुरुष आहेत, कारण अत्यन्त स्वार्थी श्रीपालच्या मनात त्यांनी भक्तीची ज्योत पेटवली. जर श्रीपालचे सहज गुण त्यांच्या लक्षात आले, तर ते त्याच्यात बदल घडवून आणू शकतील. म्हणूनच आता मला आत्मानंद स्वामींकडे जावे असे वाटूं लागले आहे."

आता गोपाळची बायको समजली की नवऱ्याच्या अंगचे सहज गुण काम करीत आहेत, त्यांना अडथळा आणणं बरं नाही. ती मुकाट्याने आपल्या पतीसह श्रीनिवासपुरला निघाली.

चांदोबाच्या बातम्या

मेळ्यात महाल

दिल्लीत नुकताच 'बलून मेला' साजरा झाला. या मेळ्यात ज्या स्पर्धा झाल्या त्यात भारता व्यतिरिक्त जर्मनी व इंग्लंडच्या जवळ जवळ दहा गटांनी भाग घेतला. त्या दिवशी सकाळी दाट धुकं पडलं होतं, त्यामुळे स्पर्धा ठरलेल्या वेळी सुरू होऊ शकल्या नाहीत. यावेळी आकाशात अनपेक्षितपणे 'बलून ताजमहाल' दिसू लागला. तो पाहून सर्व प्रेक्षक प्रभावित झाले. 'बलून-स्पर्धेत' भाग घेणाऱ्या एका स्पर्धकाने हा महाल आकाशात उडण्यासाठी सोडला होता. त्यावेळी उपस्थित असलेले आमचे उपराष्ट्रपति के. आर. नारायणन ताजमहाल पाहून म्हणाले–"असं सांगतात की, एक ब्रिटिश व्हाइसराय आमचा ताजमहाल पाहून इतके प्रभावित झाले होते की त्यांना तो उचलून आपल्या देशात घेऊन जावासा वाटला. ते यावेळी इथे असते तर हा 'बलून ताजमहाल' आपल्या देशात घेऊन जाऊ शकले असते!"

फटाकडे उडवण्याचे यंत्र

दिवाळीत अनेक मुले फटाकडे उडवतात. काहींना फटाकडे उडवताना खूप भीति पण वाटते. आता फटाकडे उडवताना घाबरण्याची जरूर राहिली नाही. तमिळनाडु राज्यातील ईरोड येथील एका शाळेत काम करणारे चित्रकला-शिक्षक श्री. के. आनन्दन यांनी एक यंत्र बनवलं आहे. त्याच्या साह्याने हातात धरून फटाकडे उडविता येतात. या यंत्रामार्फत विजेचा संचार झाला की त्यात ठेवेला फटाकडा पेटतो व २० फुट दूर जाऊन जोरदार बार होतो.

भरतम्माची गोष्ट

एका जंगलात एक भरत पक्षी (भारद्वाज) रहात असे. लहानपणापासून तो परोपकारी वृत्तीचा होता. भूलोकावरील त्याचे आयुष्य जेव्हा संपले, तेव्हा त्याच्या संचित पुण्याचा विचार करून देवदूत विमान घेऊन आले आणि त्यांनी त्याला स्वर्गात पोचवले.

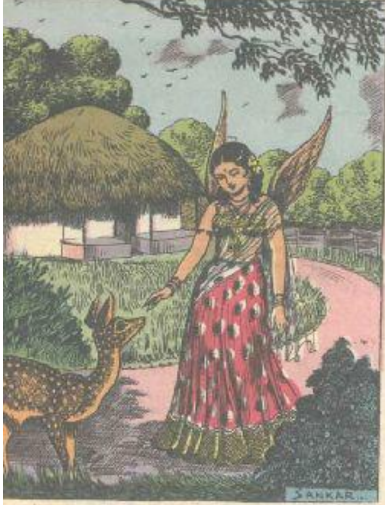
स्वर्गातील सर्व देवी-देवतांनी भरत पक्ष्याचे आनंदाने स्वागत केले आणि त्यांनी त्याला विचारले-"बोल, तुला काय वरदान पाहिजे?" काय मागावे हे भरत पक्ष्याला सुचेना. म्हणून तो म्हणाला-"मी वेळ आली म्हणजे मला काय पाहिजे ते मागेन."

एकदा भरत पक्षी स्वर्गातील देवांकडे जाऊन म्हणाला-"मला तर इथं काहीच काम नाही. आपण मला पुन्हा भूलोकात जायला परवानगी दिली तर मला बरे वाटेल. तेव्हा देवांनी भरत पक्ष्याला वर दिला की त्याला कोणते ही रूप धारण करता येईल आणि आपल्या इच्छेप्रमाणे कोणत्या ही लोकात जाऊन तो परत स्वर्गात येऊन शकेल. आता भरत पक्षी लहान लहान पिसे धारण करून स्त्री-रूपात मानव-लोकी आला. आता ती भरतम्मा होती. जंगलातील आपल्या पहिल्याच ठिकाणी घर बांधून भरतम्मा तेथे राहू लागली.

एके दिवशी भरतम्माला आपल्या लहानपणची एक गोष्ट आठवली. भरतम्मा एकदा शहरात राहणाऱ्या आपल्या आजोबांकडे गेली होती.

आता भरतम्माला पुन्हा शहराचं

जनार्दन चिंचाळकर

आकर्षण वाटू लागलं. तिने विचार केला-"या जंगलात मला काहीच काम नाही. मी जर पुन्हा शहरात आपल्या आजोबांकडे गेले, तर तेथे आरामात राहीन."

निश्चय पक्का झाल्यावर एके दिवशी भरतम्माने सकाळी दरवाजा बंद केला आणि कुलूप लावलं. पायीच शहरात जायला निघाली ती. इतक्यात मागून एक पुकार आली–"भरतम्मा! भरतम्मा!"

भरतम्माने मागे वळून पाहिले. तिला हरिणाचा एक बच्चा दिसला. तो खूपच घाबरलेला दिसत होता. भरतम्माने त्याला विचारले–"काय रे, काय झालं? इतका घाबरला का आहेस?"

"भरतम्मा, आपल्या जंगलात शिकारी आलेले आहेत. जे जनावर दिसेल, त्याच्यावर ते आपले बाण सोडीत आहेत. मी तुझ्या घरात लपून बसू का? " हरणाच्या बच्च्याने विचारले.

"अरे, मग त्याला काय हरकत आहे?" असे म्हणत भरतम्मा परत आपल्या घरात आली, ती त्याला म्हणाली-"बाळा, घरच्या परसात पुष्कळ भाजी-पाला नि फळे आहेत.. तुला वाटेल तितक्या दिवस इथे रहा." मग भरतम्माने पुन्हा दार बंद करून कुलूप लावले आणि ती जायला निघाली.

भरतम्मा दोन पावले चालली असेल नसेल इतक्यात मागून पुन्हा एक आर्त स्वर ऐकू आला–"भरतम्मा! भरतम्मा!" भरतम्माला वाटलं आणखी कोणी तरी संकटात सापडलेलं दिसतंय. तिने मागे वळून पाहिलं तर एक बदक घाबरून तिच्याकडे धावत येत होतं.

"का रे बाबा, काय झालं इतकं घाबरायला?" भरतम्माने विचारले.

"भरतम्मा, मी आपल्या लोकांबरोबर जवळच्या एका तलावात पोहण्यासाठी आलो होतो. मी तिथे जरा जास्त वेळ रमलो व लवकर बाहेर आलो नाही. माझे सर्व साथी मला सोडून गेले. डोळ्यात अश्रू आणून बदक म्हणाले.

त्याला धीर देत भरतम्मा म्हणाली–"अरे, मग काळजी कसली करतोस? आपल्या घराच्या मागे एक डबकं आहे, त्यात मनसोक्त डुंबत जा. इथं हे हरिण तुझ्या बरोबर असेल. मी शहरातून परत आले की तुला तुझ्या लोकांकडे पोचवीन!"

भरतम्माने पुन्हा दार उघडलं, बदकाला घरात ठेवलं. आणि मग दार लावून कुलूप घातलं. आता ती आपल्या शहरातल्या आजोबांकडे निघाली.

बराच उशीर झाला होता. म्हणून ती आता झपाझप पावलं टाकायला लागली. पुन्हा मागून आणखी एक करुण आवाज तिच्या कानी पडला. भरतम्माने लगेच मागे वळून पाहिलं. तिला एक खार दिसली. खारीचा उदासवाणा चेहरा पाहून भरतम्माने विचारले–"खारी बाई, खारी बाई, झालं काय?"

खार म्हणाली-"मोठ्या कष्टाने पावसाळ्याची बेगमी करून ठेवली होती. झाडाच्या ढोलीत सगळं साठवून ठेवलं होतं. काही उचले चोर आले नि सगळं

धान्य चोरून घेऊन गेले. आता घरात एक कण शिल्लक राहिला नाही. माझी सगळी मेहनत फुकट गेली. मी आता काय करू?" असं विचारीत खार जोरजोरात रडू लागली.

भरतम्मा खारीचे सान्त्वन करीत म्हणाली—"अग, मग एवढ्याशा गोष्टीचं इतकं दुःख काय करीत बसलीस? माझ्या या घरात पुष्कळ धान्य आहे. किती ही खाल्लंस तरी कमी नाही पडायचं. तुला वाटेल तितक्या दिवस माझ्याकडे रहा. मी काही दिवस शहरात चालले आहे. मी नसले तरी हे हरिण व बदक आहे तुझ्या सोबतीला!" असं म्हणून भरतम्माने पुन्हा किल्ली काढली, घराचं दार उघडलं आणि खारीला आपल्या धान्याच्या खोलीत सोडून दिलं.

भरतम्माने पुन्हा दरवाजा बंद केला, कुलूप लावलं, किल्ली जागेवर ठेवली आणि शहराकडे जाण्याचा तिने विचार केला. आता तिच्या मनात एक दुसराच विचार आला. तिने कुलूप काढून दार उघडलं नि आपल्या घरात जाऊन बसली. आपल्या अंगावरचे दागिने काढून ठेवले. रेशमी साडी सोडून साधी साडी नेसली आणि आपल्या आराम-खुर्चीत आरामात बसली. आताचा तिच्या मनातील विचार असा—

"मला काही दुःख नसलं तरी हे माझे दोस्त निरनिराळ्या संकटांना तोंड देत आहेत. अशा स्थितीत जर मी शहरात गेले तर या सर्वांची खबर कोण घेणार? आणि हे इथे दुःखात असले तर शहरात मला कसे सुख लागेल? मी शहरात मुळिच जाणार नाही, याच नंदनवनात राहणार!"

बस, नंतर भरतम्मा कधी ही शहरात गेली नाही, तो विचारच कधी तिच्या मनाला शिवला नाही.

बहुरत्ना वसुंधरा

डोक्याकडून सुरुवात

साप सामान्यतः जिवंत जनावरांना पकडून खातात. ते प्रथम जनावरांना आपल्या मांस-पेशींनी दाबून अथवा त्यांना चावून मारून टाकतात आणि नंतर डोक्याच्या बाजूने त्यांना गिळतात. अशा रीतीने-जनावरांना गिळणारे अजगर जातीचे साप आपल्या पोटातील जनावर व त्यांची हाडे मोडण्यासाठी एकाद्या झाडाच्या बुंध्याला स्वतःला लपेटून घेतात व आपल्या शरीराने प्रचंड दाब देतात.

एकाच आकार व प्रकारची पाने

ज्याप्रमाणे फुलपाखराच्या पंखांचे दोन भाग एक सारखे असतात, त्याचप्रमाणे पानाच्या उजव्या व डाव्या भागांची रचना एकाच प्रकारची असते. जर मधल्या रेषेवर चिरून त्याचे दोन भाग केले तर ते अगदी एकरूप दिसतात. पण सगळीच पाने मात्र अशी नसतात. उत्तर अमेरिकेत आढळणाऱ्या 'सस्साफ्रास' नावाच्या वृक्षाचे पान देठापासून वर पाहिले तर त्यात पानाचे तीन भाग झालेले दिसतात.

जहाजाहून अधिक वेग

अंटार्क्टिका मध्ये आढळणारे पेंग्विन नावाचे पक्षी उडू शकत नाहीत. परंतु ते पाण्यात जहाजाहून अधिक वेगाने जातात. 'एम्परर पेंग्विन' पक्षी ८७० फूट खोल पाण्यात जाऊ शकतो. एवढेच नाही तर पेंग्विन पाण्यात २० मिनिटांपर्यंत बुडून राहू शकतो.